

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Purcsi Barna Gyula:
Cigányellenes javaslatok és razzziák Pest megyében
Endre László alispánsága idején (1928, 1939-1944.)

A „cigányrazzia-rendelet” megalkotása

A modern európai államok „programja” a századfordulón és a század első negyedében a cigányprobléma megoldására a polgári berendezkedésű államokban a rendészeti és bünyügyi módszerek alkalmazása volt. Ez a gazdasági, kulturális, megoldások helyett egyszerűbbnek tűnt, s főleg gyorsabb eredménnyel kecsegtetett. Magyarország, amely erősen érdekelt volt e probléma megoldásában, igyekezett a korszerű európai jogrend és közigazgatási intézkedések mögé felzárkózni. A magyar közigazgatás három kategóriába sorolta a hazai cigányokat: a „letelepedettek”, a „félkóbor” és a „kóborcigányokra”. Közigazgatási problémát egyedül ez az utóbbi réteg jelentett, őket kívánták a különböző intézkedésekkel letelepíteni, integrálni a magyar társadalomba. Széll Kálmán 1902-ben cigányügyi tudományos ankétot hívott össze, amelynek eredményei két fő pontban összegeződtek: 1. A vándor- vagy oláh-cigány-kérdés elsősorban adminisztratív kérdés, 2. Annak sikeres megoldása egyes szabadságjogoknak bizonyos mérvű – legalább átmeneti korlátozása nélkül el sem képzelhető. A tanácskozás optimista kicsengésű volt, a résztvevők szerint a rendőrhatalóságok és a községek aktív segítségével a vándorcigányok csekély számát figyelembe véve elérhető a siker.⁶³

A dualista Magyarország a cigánykérdésen kizárólag a kóborcigány-kérdést értette, amelyet rendészeti, igazgatási úton vélt megoldhatónak. A Horthy-korszak sem kezelte a kérdést másként, azonban a módszerek változtak. A kényszerű letelepítést szolgáló intézkedések mellett - mint pl. az úti okmányok elvétele, a vonóállatok elkobzása - a kóborlás megakadályozása céljából kitiltották őket a vásárokból, vagy korlátozták az iparüzést, sokszor éppen a beilleszkedés ellenében hatva a cigányok létalapjait veszélyeztető lépésekkel. A törvényi szintű szabályozás elmaradásával az egész cigányprobléma és a cigányigazgatás rendeleti szintre süllyedt vissza, amelyben a Belügyminisztérium játszotta a fő szerepet. Az intézményes diszkrimináció abban nyilvánult meg, hogy rendészeti ügyvédek deklarálták az egész cigányügyet, s nem fektettek komolyabb súlyt más területekre, mint a foglalkoztatottság, szegényügy vagy az oktatás kérdése, amelyek egymással szorosan összefüggő szociális problémák és komplex kezelést igényeltek volna.⁶⁴

A kóborcigányok felkutatására rendszeres, nagyobb területekre kiterjedő, szervezett akciók e korszakban 1928-ig nem történtek, a csendőrség és a rendőrség által foganatosított előállítások, visszatoncolások ad hoc-jellegűek voltak. E téren alapvető változást csak az 1928-ban kiadott, „a kóborcigányok hatékonyabb megrendszabályozásáról és újabb adatgyűjtés elrendeléséről szóló 257.000/1928. B.M. sz. körrendelet” hozott. Ez a belügyminiszteri körrendelet vezette be Magyarországon az évenkénti, rendszeres, több vármegyére kiterjedő cigányrazziák intézményét: „...Kötelességévé teszem a másodfokú rendőrhatalóságok vezetőinek, hogy az 1. pont értelmében teendő intézkedésekkel szükség esetén több törvényhatóság területén egyszerre foganatosított razzziákkal is évenként állapítsák meg a hatóságuk területén talált kóborcigányok számát, és azt ide jelentésék. E jelentésben a cigányügyet érintő egyéb körülményekre is részletesen ki kell terjedni.”⁶⁵ „...A kóborcigányok és más hasonló

elbírálás alá eső elemek közrendet, közbiztonságot és közegészséget veszélyeztető kóborlásának és üzelmének meggátlása, és ezzel kapcsolatban a cigánykérdésnek gyökeres megoldása nem odázható állami feladat. Ezért elhatároztam, hogy e kérdést – az eddigi, részben hiányos, részben teljesen végre sem hajtott közrendészeti rendelkezések egyidejű hatályon kívül helyezése mellett – minden részletre kiterjedően újból szabályozni, illetőleg véglegesen rendezni fogom.”

Scitovszky Béla 1926. októberétől 1931. augusztusáig állt a minisztérium élén – előtte 1922-től a Nemzetgyűlés elnöki tisztét töltötte be. (Az „el nem odázható” állami feladat rendezéséhez mégiscsak két év múltán fog hozzá). Az 1. és 2. pontban a miniszter meghatározta az intézkedés célját s azt, hogy kikre vonatkozik. Az első két pont így fogalmaz: „1. A rendőrhatalóságoknak kötelességévé teszem, hogy az országban tartózkodó kóborcigányok felkutatása iránt a szükséges intézkedéseket hatóságuk területén haladéktalanul tegyék meg. Ezeket az intézkedéseket a szükséghez képest időnkint meg kell ismételni. 2. A kóborló cigányokat, akár munkakerülsébből üzük a vándorlást, akár munkakeresés vagy valamely foglalkozás címe alatt teszik azt, kötelesek a közbiztonsági szervek, bárhol találják is őket, azonnal feltartóztatni és fegyveres kísérettel a legközelebbi rendőrhatalósághoz előállítani.”

A szabályozás egyik valószínű okára egy népjóléti miniszteri körrendelet ad magyarázatot. Az 102.875/1927.sz körrendelet arról tudósított, hogy: „...Az utóbbi időben ismétellen érkeztek hozzám panaszjelentések, hogy Csehszlovákiával határos községekben tömegesen idegen, eddig soha nem látott cigánycsaládok jelennek meg, fáluról-falura kóborolva, ami úgy a közegészség, mint a közbiztonság szempontjából rendkívül hátrányos. Értésülesem szerint a csehszlovák állam tömegesen tiltja ki területéről a vándorcigányokat, akiket a határ egyes kevésbé figyelt pontjain áttesznek, s azok onnan szóródnak szét, legelső sorban a határmenti falvak területén.”⁶⁶

A Csehszlovák állam az 1926-os bajor törvény után – amely a többi német tartomány számára is példaként szolgált – 1927-ben hozott törvényt a vándorcigányokról. A bajor törvény széles körű lehetőségeket adott a tartózkodási engedélyek megvonására és az országból való kitiltásra.

A háború előtti korszak magyarországi pozitívista jogszemléletéhez képest – melynek alapelve az volt, hogy kóborcigány az, aki kóborol – az 1928-as rendelet meghatározása már nem ilyen egyszerű. Kóborlónak számítanak nemcsak az állandó lakhellyel nem rendelkező személyek, hanem a „munkakerülők”, az állandó munkahellyel nem rendelkezők és a „valamely foglalkozás címe alatt” vándorlók is. Vagyis a vándoriparosok is, akik a cigányfoglalkozások ekkor még igen jelentős részét művelik (kolompár, teknővájó, köszörűs, szénégető, favágó stb.), így tulajdonképpen ezek lába alól is kihúzza a talajt e kiterjesztés, hiszen a korábbi korszakban e foglalkozási ágak üzését a belügyi rendelkezések biztosították.⁶⁷

A cigány vándoripart 1931-ben azután további korlátozásoknak vetette alá egy kereskedelemügyi és egy belügyi rendelet, melyek az önálló, fogatolt járművel üzött, ma úgy mondanánk „családi vállalkozásokat” lehetetlenítették el oly módon, hogy előírásaiba azok mindenképpen beleütközzenek.⁶⁸

A cigányok kényszerű integrációját biztosítani kívánó rendszabályok jó része a kitűzött céllal ellentétes eredményhez vezetett. A korlátozó rendszabályokkal az önfenntartó foglalkozások elsorvasztását is előidéztek, és ezzel éppen a beilleszkedést s az ahhoz szükséges anyagi gyarapodást is sikerült megakadályozni.

A „razzia-rendelet” júliusi kihirdetéséig több hónapos előkészítő folyamat vezetett. A miniszter tervezetét 1928. január 13-i kelettel valamennyi vármegye alispánjának, s a Magyar Királyi Rendőrség valamennyi kerületi és budapesti főkapitányának megküldte,

s értesítette őket, hogy a szabályozás főbb irányelveinek megtárgyalása végett március 1-jén és az azt követő napokon a Belügyminisztériumban (az I. ker. Országház u. 30. sz. alatt) értekezletet tart, s felhívja a címzetteket, hogy az értekezleten való képviseltetéséről gondoskodjanak és kiküldöttjük nevét hozzá jelentsék.⁶⁹

A tervezet a „Cigányok és más személyek csoportos kóborlásának megszüntetése” címet kapta, s a probléma lényegét jelölő „kóborlás” fogalmát „egzakt” formában így határozta meg: „...Kóborlás alatt állandó, helyhez kötött foglalkozással nem rendelkező cigányoknak és más személyeknek - nomád életmódhoz hasonló - szokásos helyváltoztatást kell érteni, akár munkakerülésből üzik azt, akár munkakeresés vagy valamely foglalkozás címe alatt. Csoportosan kóborlóknak kell tekinteni azokat a megállapíthatóan egy társasághoz tartozó személyeket is, akik egymástól kisebb-nagyobb távolságban, ugyanazon irányban (sic!) kóborolnak.”⁷⁰

A miniszteri tervezet a később kiadott, s megvitatott körrendelethez képest számos ponton eltérő felfogást jelez. A 4.§. intézkedik a kóborló személyek okmányairól, értéktárgyairól, melyeket a hatóság elvenne, őrizetbe helyezne, s az eljárás befejeztéig, letétként kezelne, esetlegesen birtokolt fegyvereiket (az 1920. évi, 9862. M.E. sz. rendelet értelmében) elkobozná, ami a fegyvertartás korábban már szabályozott voltát tekintve indokoltnak látszik.

Kevésbé érthető azonban az az „állategészségügyi” rendszabály, amely szerint a „kóborcsoport” ragályos beteg vonóállatain kívül „...kutyáit és keresetre szolgáló más állatait (majmokat, medvéket stb.) - ha állatkert vagy más hasonló intézmény részére nem értékesíthető - ki kell irtani.”

A magántulajdon és a tulajdonnal való szabad rendelkezés alkotmányos jogával sem igen fér össze az az előírás, hogy „...a kóborláson ért cigányok és más személyek kötelesek hatósági állatorvos megállapítása szerint egészséges vonóállataikat és járműveiket hatósági ellenőrzés mellett haladéktalanul értékesíteni. Ha ezt nem tennék, említett ingóságait a hatóság értékesíti. Az előbbi bekezdés szerint értékesíthető ingóságok vételára az ingók tulajdonosait illeti, abból azonban elsősorban az őrizet alatt felmerült élelmezési költségeket kell fedezni.”⁷¹

A miniszteri javaslatok - a „nomád életmódhoz hasonló” megfogalmazás, az egészséges (nem igavonó) állatok kiirtása, az ingóságok, a vonóállatok és járművek kényszerértékesítése, s azok vételárának az ideiglenes őrizet rabkosztjába való beszámítása - a júliusban kihirdetett rendeletbe nem kerültek be. De nem került be a szövegbe a miniszter egy sor más előírása sem, így az, amely szerint az előállított „kóborcigányokat és más személyeket”, „...kellő fertőtlenítés és szükség esetén hajzatuknak eltávolítása után (!) orvosilag meg kell vizsgálatni.”⁷² A „személyazonosság megállapításának” érdekében pedig „...a központi bűnügyi nyilvántartó hivatalnál ujjlenyomatok kíséretében” kellett volna tudakozódní. Ez nemcsak a körözött vagy gyanús elemekre vonatkozott volna.

Erről meggyőz bennünket a 7.§.: „...A rendőrhatalom tartozik minden egyes kóborlás miatt előállított és 15. életévét betöltött cigányról és más személyről a mellékelt mintának megfelelő és ujjlenyomattal ellátott nyilvántartó lapot kiállítani, s azt az országos központi bűnügyi nyilvántartó hivatalnak megküldeni.”⁷³

Ez a tétel szigoritásnak számít a korábbi rendelkezésekhez képest, amely a nyilvántartott kóborlók adatlapjait a Központi Statisztikai Hivatalhoz rendelte elküldeni.

A tervezet a kóborlás vétségét elkövetők szüleit dologházba, s 15 éven aluli gyermekeiket állami gyermekmenhelyekbe utalná. *...A rendőrhatalóság - ha a kóborlás miatt előállított cigányok, és más személyek illetőségi helyét vagy lakóhelyét nem tudja megállapítani - további csoportos kóborlásuk és a társaságukban lévő gyermekek elzüllésének megakadályozása végett a következő intézkedéseket foganatosítja:*

A.) A csoport 15 éven felüli tagjait meg nem határozott időre közigazgatási dologházba utalja.

B.) A csoport 15 éven aluli tagjait a legközelebbi magyar királyi állami gyermekmenhelybe beszállíttatja s annak igazgatóságát az 1925. évi 2000 N.M.M. számú rendelet 7.§-a alapján megkeresi, hogy azokat elhagyottá nyilvánítságukig ideiglenesen vegye fel. A megkeresésben a gyermekek létérdekét fenyegető veszély fennforgását igazoló körülményeket és a gyermekekre vonatkozó mindazokat az adatokat közölni kell, melyeket a hatóság ismer. Gyermekeket sohasem tolonc úton, hanem megbízható polgári egyének vagy polgári ruhás rendőri alkalmazottak felügyelete mellett kell a menhelybe beszállíttatni. Az életkort - ha annak igazolásához szükséges bizonyítékok nem állnak rendelkezésre - a hatósági orvos véleménye alapján kell megállapítani.”⁷⁴

Ezt az eljárást korábbi rendelkezések kifejezetten tiltották. A 86.471/1916. B.M. sz. rendelet, hivatkozva a 15.000/1916.B.M.sz rendeletre, (melynek 4.§-a szerint, a kellő gondozás alatt nem álló, 7 éven aluli kóborcigány gyermekek állami gyermekmenhelybe történő elhelyezéséről a rendőrhatalóság vagy a városi hatóság gondoskodik) nyomatékosan figyelmeztetett. *... Ezt a rendelkezést némely hatóság úgy értelmezi, mintha a kóborcigányoknak valamennyi vagy legalábbis legtöbb gyermekét állami gyermekmenhelybe kellene küldeni - még akkor is, amikor azoknak a kóborcigányok életmódjához viszonyított kellő gondozása kétségtelen. Azonban a fentidézett rendeletnek nincs ilyen célzata: [...], hogy a kóborcigányok vagy gyermekeik indokolatlanul erőszakos vagy a szülei érzést ok nélkül sértő elbánásban részesíttessenek [...]*

Márpedig a cigány családoknak gyermekeiktől való indokolatlan és erőszakos megfosztása bennük az elkeseredés és a dac érzését váltaná ki és őket a társadalmi rend ellen való harcra, nem pedig az ahhoz való alkalmazkodásra ösztönözné.

[...] Felhívom ennélfogva Alispán Polgármester urat, [...] gyermekmenhelyekbe csak olyanokat utaljanak, akiket a kóborcigányok viszonyai szerint is elhagyottaknak kell tekinteni [...] más szóval: akiknek a menhelyekbe való felvétel nélkül életük forogna közvetlen veszélyben.”⁷⁵

1901-ben egy belügyi rendelet hozza létre a „jogi elhagyottság” fogalmát, amit akkor alkalmaztak, amikor eltartásra, illetőleg nevelésre készíthető hozzátartozója a gyermeknek nem volt, s ezeket a gyermekeket állami gyermekmenhelyekbe utalták be. 1907-ben módosították a rendelkezést úgy, hogy elhagyottnak minősítették azokat a gyermekeket is, akik addigi környezetükben erkölcsi romlásnak vagy züllésnek voltak kitéve. Sok olyan cigánygyermek került így menhelybe, akiknek még éltek a szülei.⁷⁶

(A 86.471/1916. B.M. sz. kiegészítő rendelkezésnek a jelentőségét, s szellemét akkor értékelhetjük igazán - mivel megtiltotta a gyermekek menhelybe utalását, ha szülői vagy rokon gondozásukra lehetőség volt - ha összevetjük azzal a svájci gyakorlattal. Svájcban - ugyan később, 1926-ban vezettek be - de amelynek során a „vándorlók” letelepítésének céljából a cigánygyermeket erőszakkal elszakították szüleiktől és nevüket megváltoztatva (az olvasó emlékezetében valószínűleg felötlük József Attila, „Pista” neve), árvaházakba, pszichiátriai intézetekbe és az egyébként jelentős karitatív tevékenységet ellátó Pro Juventute

Alapítvány nevelőintézeteibe utalták őket. Volt olyan gyermek, akit nyolc hónapos korában választottak el az anyjától és csak 20 éves korában láthatta viszont. Első találkozásukkor anyjától - mint egy idegentől- kellett értesülnie arról, hogy tíz testvére él még valahol. Az 1920-30-as években Svájcban katonai szolgálatuk letöltése után, a leszerelő cigány apák nem találták otthon elhurcolt gyermekeiket. Az elkeseredett harcba kezdő szülőkre börtön vagy elmeegógyintézet várt. A Der Schweizerischer Beobachter 1972-ben leplezte le ezt a botrányos eljárást, amelyet csak 1996-ban (!) tártak fel részletesen a hivatalos szervek. Az intézményesített gyermekrablás jogi lehetősége 1973-ig volt érvényben Európa mintaállamában.⁷⁷⁾

Az 1928-as, magyar razzia-körrendelet kiadott szövegéből a gyermekek menhelybe adásáról szóló részletek kimaradtak - a dologházba való utalás említésének kivételével (4.pont), amelyet büntetésként az 1913. évi XXI. tc. tett lehetővé, (ez a törvény vezette be Magyarországon a közveszélyes munkakerülés fogalmát,) de csak az illetékes bíróság ítélete alapján s nem a „cigánykóborlás” büntetjére, hanem a munkakerülő életmódra, rendszeres bűnözésre, tiltott szerencsejátékok üzésére, különböző csalásokra, „kéjő” vagy „tiltott kéjlegésből élő nő által kitarottakra” volt alkalmazható. A miniszteri tervezet azon része is elmaradt, amely a kóbor csoport minden, 15 éven felüli tagját azonnal, „...meg nem határozott időre közigazgatási dologházba utalja.”

A miniszter a már a XIX. században is meglévő kényszerdologházak mellett létre kívánta hozni a speciálisan „ebben a rendeletben megjelölt veszélyes elemek (vagyis: „cigányok és más személyek”) számára a „közigazgatási dologház” intézményét. A „közigazgatási dologház” a belügyminiszter felügyelete alatt állt volna, az itt letöltendő „örizer” leghosszabb tartama a tervezet szerint 3 év, a szabadlábra helyezés feltételelesen egy évre szóló rendőri felügyelettel, nem munkás és rendes életmód követése esetén a rendőrhatalóság [tehát nem az illetékes bíróság] az intézménybe való visszaszállítást rendelhetette volna el.⁷⁸⁾

A kiadott rendelet szövegében azonban mindez módosult: „...A kóborlás miatt előállított cigányok és más személyek közül azokat, akiket az 1913: XXI. tc-ben, akár más jogszabályban meghatározott büntetendő cselekmény gyanúja terhel, az illetékes bíróság elé kell állítani. Azokat a terhelteket, akiket dologházba nem utaltak, vagy akiknek javítónevelését nem rendelték el, a büntetőeljárás befejezte, illetőleg a büntetés elszövedése után az illetékes rendőrhatalóság további közigazgatási eljárás alá vonja.”⁷⁹⁾

[Valószínűleg ez az út vezetett a „kóborcigányok és más személyek” számára létesítendő közigazgatási dologház büntető intézményébe, amelybe a „beutalót” az illetékes rendőrhatalóság állította volna ki.] A rendelkezésre álló statisztikai adatok azt mutatják, hogy a rendszabály nem volt a gyakorlatban megvalósítható: a kényszerdologházba utaltak száma e körrendelet után nemhogy növekedett, hanem elenyésző mértékűre csökkent, még a korábbi évekhez viszonyítva is. (A jegyzetben közölt adatok az összes, tehát nem cigány elítéltek számát is tartalmazzák, a cigány elítéltek száma ebből következően ezeknél is kevesebb.)⁸⁰⁾ Végül, a kiadott körrendelet mégsem helyezte hatályon kívül az 1916. évi 15.000 B.M.sz. rendeletet, valamint a kóborcigányokra vonatkozólag kiadott, összes korábbi rendészeti természetű kormányrendeletet, noha ezt a 15.§-ában ugyancsak elrendelte volna. A júliusban kihirdetett körrendelet lefaragottabb és enyhébb hangvételű volt, mint vitára bocsátott változata, mégis anakronisztikus benyomást kelt. Jelentőségét abban

láthatjuk, hogy a fegyveres rendvédelmi szervek részlegesen vagy több megyére kiterjesztett, a „kőborcigányokra” vonatkozó, összehangolt eljárását vezette be.

A Pest-megyei tisztikar javaslatai a miniszteri rendelethez

Az 1928-as magyar belügyminiszteri rendelet tervezetének büntetési elképzelései ugyan sok helyütt súlyosabbak, mint német megfelelői, eljárásrendje pedig ha lehet, még szigorúbb - a járművek kényszerértékesítése, az egészséges állatok kiirtása, a 15 éven aluli gyermekek menhelybe adása, a 15 éven felüliek dologházba utalása stb. - de a miniszteri javaslat egésze nem emelkedett rendeleti szintre. A tervezet a magyar alkotmányosság szellemébe ütközött - ha a chartába nem foglalt magyar alkotmány tradíciójára gondolunk - „alkotmányellenes” volt, de - mint ma mondanánk - nem volt „törvényellenes”. Egy első világháborús törvénycikk, az 1914: 50. tc. 10.§-a lehetőséget adott a végrehajtó hatalomnak arra, hogy az állam biztonsága érdekében rendeleti úton intézkedhessék polgárai mozgásszabadságáról. A kommün bukása után megjelenő 1920. március 20.4352. számú kormányrendelet (elejét óhajtván venni a sok helyütt tapasztalható túlkapasoknak), felsorolta az internálás, a rendőri felügyelet, az őrizetbe vétel s a lakóhelyről való kitiltás alapjául szolgáló okokat.⁸¹ Tudatosan hivatkozott tehát az 1928-as (kihirdetett) belügyminiszteri rendelet a „... kőborcigányok és más hasonló elbírálás alá eső elemek közrendet, közbiztonságot és közegészséget veszélyeztető kőborlásának és üzelmeinek meggátolására”. Ezek voltak azok a szempontok, (a fenti kormányrendelet alapján), ami a személyes szabadságjogok korlátozását megengedte. E rendelkezések érthetőbbé teszik - ha nem is elfogadhatóvá - azokat a „megoldási javaslatokat”, amelyeket a korabeli vármegyei tisztviselői kar megfogalmazott.

Mi a helyi igazgatás felfogása a cigánykérdésről? Vannak-e használható javaslataik e tárgyban? Ez iránt érdeklődött a belügyminiszter, amikor rendelettervezetét véleményezésre kiadta az alispáni hivataloknak. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja 1928. január 17-én körlevelet intézett valamennyi járás főszolgabírájához és a vármegye tiszti főorvosához. *„...A belügyminiszter úr közölte velem, hogy a cigányügyet főként annak közrendészeti és azzal kapcsolatos közegészségügyi szempontból való fontossága miatt - újból szabályozni kívánja és ezen ügyben értekezletre hívott meg. Felhívom, hogy ezen ügyben gyakorlati tapasztalataik alapján tegyenek hozzám javaslatot.”*⁸²

A járási főszolgabírák a kiadott határidőre megküldték jelentéseiket, javaslataikat, miközben magánvéleményüknek is hangot adtak, végtére is ezek semmire sem kötelezték őket: az alispánnak feladata volt azokat közvetíteni vagy sem.

A ráckevei járás főszolgabírája válaszában tömören intézte el a kérdést: *„...Tisztelettel jelentem, hogy a 15.000/1916. évi B.M. rendelet, mely a kőborcigányokra hozott, nézetem szerint teljesen megfelelő, újabb szabályozása a cigányügynek nem szükséges, kívánatos és szükséges volna azonban fent hivatkozott B.M. rendelet szigorú végrehajtására a községeket utasítani.”*⁸³ A pomázi javaslatban újra feltűnt a kőborcigányok fényképes igazolvánnyal való ellátásának előírása. *„...Szükségesnek tartanám - írta a pomázi főszolgabíró - hogy a kőborcigányok telepítése, helyhez kötöttsége törvényhozási úton mondassék ki, minden cigány fényképes igazolvánnyal volna ellátandó és állandóan rendőri felügyelet alatt tartandó. Lakásváltoztatás csak indokolt esetben és a rendőrhatalom előzetes beleegyezésével volna megengedhető.”* Az állandó felügyelethez szükséges rendőri erők biztosításáról, feltételeinek megteremtéséről a javaslat nem

szólt, de egy másik elképzelésről igen: „...Ha arra elegendő anyagi eszközök állnának rendelkezésre, úgy közegészségügyi szempontból kívánatos volna a cigánytelepeknek rendes lakóházakból való létesítése.”⁸⁴

A dunavacsei járás vezetője főként közegészségügyi szempontból tartotta volna kívánatosnak ellenőrzésüket, vándor iparendélyt „cigánynak csak igen kivételes esetben” adna ki, s „azon vándoripar igazolvánnyal ellátott cigányok vándorlásuk közben a sátorozástól és a faluvéteken való tanyázástól tiltassanak el.”⁸⁵

A központi járás főszolgabírája (a ráckeveihez hasonlóan) nem sok értelmét látta a cigányügy újraszabályozásának. Február 8-án, járási tisztértekezleten a jegyzői karral együtt megvitatta a kérdést, de - mint írja - „... Ennek során nem merült fel olyan eszme, amely gyakorlatilag várható eredményre vezetne. Felvetődött az a gondolat, hogy a cigányoknak szabad költözködését kellene elsősorban korlátok közé szorítani, természetesen az egyéni szabadság lehető sérelme nélkül. Némelyek a cigánygyermekeknek gyermekmenhelybe való utalását és felvételét tartanák célravezető eszköznek [...] Véleményünk szerint a szabad költözködés meggátlása, főleg közegészségügyi szempontokra való tekintettel - még az egyéni személyes szabadság némi korlátozásával is - fontosabb érdekekre való tekintettel megengedhető lenne.”⁸⁶

Az abonyi főszolgabíró egész elaborátumot terjesztett az alispán elé, bár gyakorlati tapasztalatai ez ügyben egyáltalán nem voltak, mert - mint írta - a járásban kóborcigányok „igen ritkán tartózkodnak”. Javaslati a cigányok nyilvántartásba vételére, igazolvánnyal való ellátására, a mezőgazdasági munkákba való bevonására vonatkoztak, ezáltal a kóborlási kedv „...ha nem is egészen, mert erről szó sem lehet, a vér nem tagadja meg magát (!), minimálisra lenne redukálható.” Eredeti elképzelést mutatott be az abonyi javaslat arra nézve, ha a cigányok mégsem tudnának megélni a járáson belül. Ez esetben átmehtének a szomszéd járásokba is „...adás-vevés eszközlése végett, de már erre a járás főszolgabírája lépne érintkezésbe azon szomszéd járás főszolgabírájával, akinek járása területére az illető átlépési engedélyt kér. Ez esetben a két főszolgabíró között előzetes tárgyalás folytatódna le, ha pedig egyik vármegyéből a másikba igényeltetnék az átlépési engedély, úgy a két érdekelt vármegye alispánjai között történne meg az előzetes tárgyalás (!).”⁸⁷ Sajnos nem maradt nyoma, hogy az alispánnak mi volt a véleménye erről a diszkrét diplomáciai eljárásról, de láthatólag a kiadott rendeletbe mindez nem javasoltatott.

A nagykátaai főszolgabíró jelentette, hogy nagyobb számmal a járásban cigányok Nagykáta, Tápiószéle, Tápiógyörgye, Tápiószecső és Kóka községben élnek. „Jelenthetem - írja - hogy ezeknek nagy része letelepült községi illetőséggel bír, házuk és kis ingatlanuk is van, foglalkozásuk zenélés, vályokvetés (!) és teknővájás, a hatóságoknak sok dolgot nem adnak. Vándor cigányok az utóbbi időben nem vonultak keresztül a járáson, úgyszólván teljesen eltűntek.” A kiemelt részt idegen kéz, valószínűleg az alispán vagy referense húzta alá a jelentés beérkezésekor. Problémát a nagykátaai főszolgabíró az egészségügy és a higiéné területén jelzett, de - mint írja - „...erélyes ellenőrzéssel és a cigányok tisztán tartásával sikerült mindég a bajnak elejét venni.” A saját jelentésében írottaknak ellentmondva azonban hozzáteszi:

„...Munkára a cigányok szoktathatók nem lesznek, a vályokvetés (!) és teknővájáson kívül munkát soha végezni nem fognak, amibez részben hozzájárul az is, hogy a napszám munkásság nem veszi szívesen maguk közé a cigánynapszámot. De a cigány nem is alkalmas a munkára, mert legnagyobb részét (!) vérbajjal fertőzött, satnya, munkát nem bír, [...] vérbajjal fertőzött lévén a magyar fajú lakosságot fertőzi, s ezen a téren eredményt csak akkor tudunk elérni, ha [...] a lakosság másik részétől teljesen elkülönítjük.”⁸⁸

Hogy e fertőzés mi módon „szközölhető”, a nagykátai főszolgabíró nem firtatta. Az ő javaslatát az alispán egyszerűen „ad acta” helyeztette. De a cigányok elkülönítésére Németországban egy évtized múltán, egy 1939-es náci párthatározat mondta ki, hogy: „a cigány fajt egyszer és mindenkorra el kell a német nemzetől választani, a fajkeveredést megakadályozandó.” Ugyanebben az évben a Fajhigiéniai Kutató Intézet bocsátott ki nyilatkozatot, mely szerint „minden cigányt úgy kell kezelni, mint aki örökletes betegséget hordoz - az egyedüli megoldás az elkülönítés. Célul ezért ennek a fertőző clemnek minden ingadozás nélküli eliminálását kell kitűzni a népesség többi részétől.”⁸⁹

A kiskörösi jelentés írója a cigányügy újra rendezésével úgy látszik egy másik legyet is ütött volna egy csapásra: megtakarította volna a községekre háruló költségeket, s a belügyi vagy a népjóléti tárcára háritotta volna át azokat. Az 1916-os rendelet megszigorításával együtt szükséges lenne - írja - hogy „...az államra és társadalomra úgyszólván improduktív, tehát veszélyes népfajnak megrendszabályozásával felmerülő költségek viselése nem elsősorban a mindenkor vitás községi illetőség szerint történnék, hanem vagy a Belügy, vagy a Népjóléti Minisztériumi tárcát terhelné legelső sorban.” A cigánycsaládok számára állandó jellegű lakásokat kellene építeni, így helyhez kötöttségük fokozottabban érvényesülne. A lótarástól pedig el kéne őket tiltani: „...visszaéléseiknek nagy hányada ugyanis a lovakkal való üzérkedés körül felmerült fondorlatos eljárásokra vezethető vissza, s [...] egyik községből a másikba való vándorlásuk is meg volna nehezítve.”⁹⁰ A kiskunfélegyházi járás jelentése a valós helyzetből kiindulva, a létfeltételek megjavítását tűzte ki célul, rendészeti és közbiztonsági szempontokkal nem kívánt foglalkozni, annak beható ismerete híján. „...Közegészségi tekintetben a járási tisztiorvos véleménye szerint jelentem, hogy [...] a járás cigányai két részre oszthatók. Vannak az úgynevezett muzsikus cigányok, kik teljesen polgárosult életet élnek, benn a községben, rendes házakban laknak, akiknek életmódja semmiben sem különbözik a környező lakosságtól. A másik része a cigányoknak a lakosságtól elvonulva, kis földből vert putrikban lakik és alkalmi munkákból él. Ez utóbbiak életmódja egészségi szempontból sok kifogás alá esik. Putrijukban zsúfoltan laknak, a putrikat sem levegő, sem napfény nem járhatja át. A cigányoknak felső ruhájuk alig van, fehérműjük még kevesebb. Táplálkozásuk úgy mennyiségileg, mint minőségileg hiányos [...]. Lakóházakat kellene részükre építtetni, őket ruhával, fehérművel ellátni stb., stb. De mivel mindez a cigányok igénykörén kívül esik, nagyon valószínű, hogy még oly nagy áldozatok árán nyújtott felsegélyezésük is gyümölcsözetlen maradna.”⁹¹

Az alsódabasi főszolgabíró a cigányügy rendezésekor elsőnek a lakhely, így a községi illetőség folyó év január 1-jei állapota szerinti törzskönyvezését vezette volna be. A községek jogait bővítette volna - olyan irányban, hogy még nem teljes jogosultsággal is felvehessen olyan személyeket, akikkel mindazon munkát elvégeztethetik, - „...amely munkát a többi községbeli polgár nem végez (pecérség, állati hullák elásása, állati boncolásoknál segédkezés, szükségsszék tisztítása stb.).”

A főszolgabíró a törzskönyvezéssel együtt kötelezővé tenné a polgári házassággkötés teljesítését is, s lehetővé tenné a községek, városok számára a közegészségügyi, közbiztonsági szempontból hátrányos elhelyezésű cigányok „megfelelő helyre” való kitelepítését. Lajosmizse példája nyomán cigánybíró kijelölését is hasznosnak tartaná, aki jelentené, ha a cigánytelepre idegen cigány jönne be, s akit a hatóság elsősorban vehetne elő, s vonhatna felelősségre.

Az alsódabasi főszolgabíró további megoldásokat is kínált pl.: évenként megújítandó arcképes igazolvány 12 éves kortól, nemre való tekintet nélkül a haj rövidre vágandó, a ruházat

fertőtlenítenendő. Törvénytelen, „balkezűházasság” kiküszöbölendő, a házasságkötésnél a 20.000/1906 I.M. anyakönyvi rendelet 7.§-a alkalmazandó, hogy „...az eddigi állatias természet lassanként belőlük [mármint a cigányokból] kiküszöböltessék.”

A lótarastól szintén eltiltotta volna őket, s hogy e szolgabírói falanszter teljes legyen, kijelenti, hogy amíg a cigányok „el nem polgáriasodnak”, addig „...nem jelenhetnek meg közhelyeken korcsmákban s legfeljebb a korcsmahelyiségen kívül, futólagosan szolgáltatható ki részükre a szükséglet.”

Súlyt helyezett az iskoláztatás kérdésére is: addig, amíg országosan nem rendeztetik, „... a cigánygyermek részére járasként cigányiskola lenne kijelölendő, hogy így a gyermekvédelmi törvények emberséges alkalmazásával és megfelelő hatósági szigorral a cigányok polgáriasodása terén nagy haladást érhetnek el.”⁹² Az előterjesztés egésze, szóhasználat, a javasolt jogfosztó és megkülönböztető intézkedések azonban a „polgárosítás” helyett inkább az apartheid felé mutatnak, mintsem valamely pozitív elképzelés irányába.

Internálás vagy elkülönítés?

A monori járás a cigányok megélhetési problémáit is figyelembe vevő jelentése után – amely a kóborlást úgy kívánta megakadályozni, hogy az engedéllyel utazókat is a helyi rendőrhatalóságoknál jelentkezésre kötelezte volna⁹³ – érdekes kontrasztot mutat a kalocsai járás főszolgabírájának válasza. Néhány század eleji, a dánosi per körüli hangulatban született törvényhatósági kuriózum után, a kalocsai javaslat újra felvetette a koncentrált, „internáló jellegű” táborokba való kényszertelepítés (egyébként meglehetősen zavaros) elképzelését. A miniszteri szóhasználatához hasonlóan „gyökeres” intézkedések folyamatba tételét javasolta. „...A cigánytársadalom a polgári elemektől teljesen elkülönítve, külön telepeken összpontosíthatnák, amidőn is nevezettek megfelelő közegészségügyi és közrendészeti ellenőrzés alatt lehetne tartani. Megjegyzem, hogy ily rendszer mellett őket közérdekű munkálatoknál csapatostul fel lehetne használni. A letelepítésnél a földművelésügyi miniszter úr által kijelölendő kopár legelő területek volnának alkalmasak, ahol, és amikor is őket megfelelő közigazgatási és csendőri felügyelet mellett, külön községi szervezetekbe lehetne tömöríteni. Ide őket az ország minden részéből koncentrálni kellene letelepíteni és bolyongó bajlamaik kielégítésére őket innen csapatostul kirendelni.” Ezután a lójárattásra vagy rabsétára emlékeztető eljárás után, a kollektív diszkrimináció elvének megfogalmazását is szükségesnek tartotta: „...Mint hogy pedig ők [a cigányok] állampolgári kötelezettségeiknek semmiféleképp eleget nem tesznek, ennél fogva nem egyenként, hanem csapatostul kell őket ennek teljesítésére szorítani. Hogy ez az ő jogállásuk szempontjából is helytálló legyen, ennél fogva az ő tartózkodásuknak internálás jellegűt kell adni, ami indokolva volna a honpolgári kötelezettségek teljesítésének elmulasztása és közbiztonsági szempontból való aggályos magatartásukkal.”⁹⁴

A javaslat meglehetősen homályos jelentésű „cigánytársadalomról” beszél, az intézkedési terv: koncentrált kényszertelepítés, (a vándocigányok?), internálás s az állampolgári kötelezettségek kollektív kényszere, az adminisztratív lehetőségek teljes kimerítése mellett az állandó csendőri felügyelet is megtalálható itt, amely már minden jogi alapot nélkülözött.

Azonban a kalocsai előterjesztés csak átmeneti jellegűnek mondható a gödöllői járás főszolgabírájának felfogásához képest, akinek a neve ismerős: Vitéz dr. Endre László – ezidőtájt gödöllői főszolgabíró – ugyancsak megírta a maga javaslatát. Különös, de kétszer

is. Február 14-i kelettel még ezt jegyezte fel és küldte el az alispáni hivatalba: „...Mélts. Alispán Úr! Tisztelettel jelentem, hogy járásom területén aránylag kevés a cigány, hogy e téren érdemleges tapasztalatokkal nem rendelkezem. Véleményem szerint azonban kettő van (!), mellyel a cigányt rendre és munkára, vagy ami valószínűbb, kivándorlásra szorítani lehetne. 1. Az igazolás kérdése. Minden cigánynál arcképes igazolványnak, s szül. akvi kivonatnak kell lennie, mellyel minden községen átvonuláskor jelentkeznők kellene. Minél gyakoribb fertőtlenítés és hajszakállnyírás. 2. A nem dolgozó cigányok közmunkára, útépités stb. befogása.”⁹⁵

Endre László 1923. novemberében lépett az elhunyt gödöllői főszolgabíró helyébe, az akkor 28 éves Endre az ország legnagyobb és – tekintettel a kormányzói nyári rezidenciára – az ország talán legfontosabb járásának került az élére.⁹⁶

A fenti rövid feljegyzés után, rejtélyes okból egy hét múlva újabb, részletes előterjesztését juttat el az alispánhoz. „...Fenti számú rendeletre pótlólag az alábbi javaslatokat teszem: 1. Kényszeríteni törvényes házasságra az addig vadházasságban élő családokat, mi által a községi illetőség tisztázódik és az eddigi erkölcselen életnek vége vetetik s nem szolgálnak esetleges például a község egyéb lakosságának. 2. Egészséges, az építési követelményeknek megfelelő lakóház építésére kötelezni, aminek anyagi szempontból akadálya nincsen, mert az őszi hónapokban elégséges pénzüsszeggel térnek haza, s bevételi forrásuk még a lovaik eladási ára is. 3. Lovak tartása alól való eltiltás, melynek két célja van: az állatok megkíméltetnek a rossz tartástól, mert csak szenvedés azoknak a szegény páráknak az élete, amikor a legerősebb télben is egy ronggyal letakarva töltik a napot és éjjelt, etetés nélkül a szabadban. Rendesen beteg, sérült lovakat vesznek 10–15 P összegért, melyek, ha megdöglenek, titokban megeszik a gazdáik, ha pedig megélnék látványának is rettenetes, amint pókos, kehes testüket vonszolják, és terjesztik a ragályt és kiölik az emberekből az állat iránti szánalmat...” E Raszkolnyikov álmára emlékeztető képek után javaslatait Endre László folytatta. „...4. Kényszeríteni, hogy rendszeren ruházkodjanak, és ne botránkoztassák a járókelőket teljes meztelenségükkel, (sic!) ami megint csak a szeméremérzetet öli ki a gyerekekből.”⁹⁷ 5. Minden héten kétszer köteleztessenek orvosi vizsgálatra megjelenni és a községi orvos díjtalanul behatóan vizsgálja meg őket, ne csak tisztátalansági, hanem egészségi szempontból is. Hajuk és szakálluk (!) hatóságilag vágassanak le. Koldulástól a legszigorúbban tiltassanak el, és a csendőrség ellenőrizze a cigányokat minden héten legalább egy ízben. 6. A korcsmárosok a legszigorúbban eltiltandók attól, hogy a cigányoknak szeszes italt kiszolgáljanak, kétszeri kihágás italmérséi engedély elvonásával büntetessék. 7. Mészárosok eltiltandók attól, hogy a cigányok részére azon piszkosan és bélsarasan a levágott állatok belsőrészét kiadják. 8. A mezőőrök közül annak a kötelességévé tétessék, hogy a dögtérre felügyeljen, amelyiknek a járásába tartozik és abban az esetben, ha az elásott állatot a cigányok kiásnák, rögtön jelenteni tartozik a községi előljárásnak. 9. Minden cigány a legapróbbtól a legnagyobbig arcképes igazolvánnyal látandó el [...] ezen igazolványba az illető neve, születési helye, ideje, személyleírása, ismertető jelei és lakóhelye, valamint illetőségi községe beírassék. Feltüntetendő a kiállott büntetések neme és ideje. 10. Abban az esetben, ha kóborcigányok nem hajlandók törvényes házasságot kötni, az idegenből ideszakadt és vadházasságban élő asszonyok illetőségi helyükre lennének toloncolandók.”⁹⁸

Endre, aki közegészségügyi intézkedéseivel a járásában kiemelkedő eredményeket tudott felmutatni, a cigányokra vonatkozó javaslatában elég messze rugaszkodik a valós lehetőségektől. Hol vannak a „vándor, kóbor, oláh” cigányok rendeletileg üldözhető kategóriái, ha „a legapróbbtól a legnagyobbig” mindenkire vonatkozik a bűnügyi nyilván- tartás módszereivel kiállított igazolványok kényszere? Endre maga írta az alispánnak szóló első levelében, hogy cigányokkal kapcsolatos gyakorlati tapasztalatai nincsenek.

Majd meggondolta magát, s a kérdést - legalább elméletben - mégis meg kívánta „oldani”. Ezt szolgálta volna ez az 1928-as alkalom, a belügyminiszteri rendelettervezetre reagáló „kiérleletlen”, ám annál radikálisabb javaslata.

Az 1928-as cigány razziarendeletre vonatkozó szolgabírói-főszolgabírói javaslatok többsége a kényszerítő adminisztratív intézkedések szigorú végrehajtása mellett teszi le a garast. Alig fordul elő olyan elképzelés, amely más szempontokat is figyelembe vesz – mint a szociális, egészségügyi, foglalkoztatási vagy oktatási problémákat – egy részük teljesen feleslegesnek tartja újabb rendelkezések meghozatalát, és általában még az elkülönítés felé hajló türelmetlenebbek is megmaradnak az adott rendeleti keretek határainál a koncentrált letelepítést és a szeparációt emlegetve. Ezeket a lépéseket azonban a belügyi kormányzat nem teszi meg.

Endre László első cigányellenes javaslatai

Endre László "A kőborcigány-kérdés rendezése ügyében" 1934-ben, a "Magyar Közigazgatás" hasábjain több ponton bővülő, az 1928-as javaslataihoz képest „kiérleltebb” elképzeléseket tesz közzé. „...*A cigánykérdés megoldása elsőrendű állami feladat*" - visszhangzik az 1928-as „razzia-rendelet” bevezetője írásában, amelynek nagy része nem eredeti, majdnem mindnek megvolt az előzménye, belügyi rendelkezésekben, közigazgatási előterjesztésekben vagy a korábbi magyar sajtó hasábjain, de egyes követeléseivel a javaslat újszerű és már egy más hangnemet kezd megszólaltatni. *„Az egész ország kőborcigányait az ország megfelelő pontjain, ahol baraktáborok vagy internáló táborok már voltak, koncentrációs táborokba kell gyűjteni, gyermekeiket kivétel nélkül erre a célra rendelt külön menhelybe vagy épületbe beutalni, esetleg teljesen megbízható vidékeken földműves családokhoz egyenként kiadni s a cigányok munkába állítását a fentemlített táboron belül megkísérelni. Erre megfelelő apparátust és igazgatást lehet biztosítani [...]. Az állami koncentrációs táborokban a kiadások is a legalacsonyabbra csökkenthetők a tömegélelmezés útján, a közegészségügyi ellenőrzés is a leghatályosabb”*.”

*„Keresztülvibető - folytatódik az írás - az az elengedhetetlenül szükséges eljárás, hogy a generációkon át kimutathatóan rovoztultú, aljas őstönökkel terhelt rablógylkos, valamint vérhajos, tuberkolotikus stb., betegségben szenvedő cigányok sterilizáció, magtalanítás alá kerüljenek. A Csonka-Magyarországnál sokszorta nagyobb Egyesült Államok területén [...] szükségesnek tartották az indiánoknak bizonyos territóriumokhoz való kötését. Pedig ott az indián az őslakosság és a fehér faj a betolakodott jövevény. Mi éppen fordítva állunk a cigányokkal [...] Nekik köszönhetjük azt, hogy a külföld nagy része bennünket - műveltségben, erkölcsi és szellemi értékekben magasan fölöttük álló kultúrnemzetet - ma is cigánykeveréknek, az európai kultúrközösségbe nem tartozó alacsonyrendű népfajnak tart. Ez az állapot sokáig nem tűrhető és éppen azért elsőrendű feladatra kell hogy legyen kormányzatunknak a kérdés végleges, gyökeres és eredményes megoldása.”*¹⁰⁰ A cikkben két új „megoldó-képletet” fedezhetünk fel: a koncentrációs tábor (mint kényszermunka-tábor) s a megsemmisítés egyik konkrét eszközét: a sterilizálást e táborokra belül. Feltételezhető, hogy Endre - aki üdvözli a nemzetiszocialista párt hatalomra kerülését 1933-ban, járt Németországban, s magával Hitlerrel is találkozott - valamennyire tájékozott volt a német bűnügyi és szociális intézkedések, valamint az „aszociálisok ellen indított harc” felől.

A Magyar Közigazgatás 1936-ban egy újabb megoldási javaslatot adott közre. Vassányi István szolgabíró „Cigánykódex” címmel jelentetett meg egy írást (e kódex összeállítását

Fejér megye hozta ekkor javaslatba, hogy egy - a cigányokra vonatkozó - hatályos jogszabály gyűjteménnyel hatékonyabbá tegye az ellenük való fellépést). Ez az írás Endréénél nem kevésbé durva, de annak valószínűleg német gyökerű, „praktikus” ideáival szemben Vassányi István gondolatai már a józan elme elborulása felé hanyatlanak. Vassányi szerint minden cigányt letelepedésre kellene kötelezni, s hogy ez könnyebben menjen, elkobozná és elárvereztetné a birtokukban lévő járműveket. Visszavonatná a birtokukban lévő lókereskedői igazolványokat, vándoripari engedélyeket. Munkakényszert (vagy kényszermunkát?) rendelne el velük szemben, s természetesen csak fizikai munkát végezhetnének. Az ezért járó munkabért úgy maximálná, hogy az csupán a legszükségesebb javak megvásárlására legyen elegendő. Minden cigányt rendőri felügyelet alá helyeztetne, emellett a testi fenytést ajánlja „mint igen alkalmas eszközt a cigányok megrendszabályozására”. A férfiaknál botbüntetés alkalmazását javasolja, a nőknél pedig, kalodát, a haj lenyírását, s sötétzárkát bőjtellel szigorítva. A cigányokat, szerinte hat éves kortól, nemre való tekintet nélkül – eltávolíthatatlan vegyszerrel kellene megjelölni. Pl. „F.m.” = Fejér vármegye, móri járás. „...*A megjelölést nem feltűnő, de mégis könnyen hozzáférhető helyen - pl. a bal felsőkar belső, test felőli oldalán kellene alkalmazni [...] a megjelölés a cigányra rögzítőleg (!?) fog hatni.*”¹⁰¹

E szolgabírói jurisdikciónak voltak előzményei a korábbi történelmi korszakokban. A cigányoknak nem megkülönböztető ruházatot vagy jeleket kellett hordozniuk, mint pl. a zsidóságnak - ezeket csak a náci időkben kapták meg, bőrszínük korábban ettől „megkímélte” őket - hanem sok esetben testi bélyeget kellett hordaniuk, az állatoknak, rabszolgáknak és a bűnözőknek kijáró megjelölést - bűncselekmények nélkül is, vándorló életmódjuk vagy egyszerűen cigány mivoltuk miatt. Ilyen bélyeg volt az Angliában alkalmazott, egy hüvelyk átmérőjű izzó vas, amelyet a „gypsyk-hez tartozó személyeknek” - ez elégséges indok volt - a jobb fülén égettek keresztül. Német területeken az akasztófa alakú billogot alkalmazták, amelyet az elfogott „kóborlók” hátára vagy a nők homlokára égettek rá; az egyik fül levágását pl. egy 1726-os magyarországi rendelkezés írta elő. A 20. században, (az 1916-os BM rendelet alapján) a háromszög alakban bekarcolt himlőoltások, a csendőrségi felügyelettel végrehajtott lekopaszítások, a fanszörzet lenyírása, a légerekben alkalmazott tetoválások, a „Z” betűvel ellátott, sárga vagy fehér karszalagok, (de ideértve a későbbi, helyi tanácsok „kényszermosdatásait” és lekopaszításait is), tulajdonképpen a múlt kódéba vesző testi bélyeg kései, „civilizált” változataiként élnek tovább. 40

Vassányi István 1936-ban a tüzes billogot már nem hozta javaslatba, „csak” a botbüntetést, kalodát, sötétzárkát és a vegytinta kitorömlhetetlen bélyegét. A szolgabíró azonban ezeket a „reformokat” saját maga, az első részletek megjelenését kísérő felháborodást követően „az általános felfogásra való tekintettel” revideálta. Vassányi István nevét azonban jól jegyezzük meg: Endre László oldalán még fogunk vele találkozni a német megszállás után a Belügyminisztériumban. Vassányi gondolatai Auschwitzban betűről betűre meg fognak valósulni. Ott a megbélyegzést a gyermekeknél a bal alsó karon, tetoválva alkalmazták. Vassányi ajánlott módszerére emlékezett az az eljárás is, amellyel 1940. májusában a Harmadik Birodalomban egy ún. „letelepítési” akcióban alkalmazták. Ebben német állampolgárokat - 2500 szintit és romát - „idegen fajúságuk” miatt a régi birodalmi területekről a lengyel Főkormányzóság területére deportáltak, az előkészítő szakaszban a 6 évesnél idősebb gyerekektől ujjlenyomatot vettek, a 14 évesnél idősebbeket le kellett fényképezni. A szintik és romák bal alsó karját színes vegytintával folyamatos számozással látták el, mely számnak meg kellett egyeznie a fénykép számával és a folyószámos rendben

vezetett főlistán szereplő számmal. A családok szerint rendezett főlistának ugyancsak tartalmaznia kellett a személyek nevét és adatait. Minden szintiről és romáról rendelkezésre kellett állnia egy ún. „fajdiagnosztikai” szakvéleménynek is.¹⁰³

Az internálótáborokba történő elkülönítés gondolatának előzményei a dánosi per idején 1907-1908-ban – mint emlékezhetünk rá – már megjelentek a sajtóban vagy a törvényhatóságok felterjesztéseiben. Hirtelenjében akkor fel is állítottak egyet a Hortobágyon. Az internálótáborok alkalmazását az első világháború után – (amikor a „kihasználatlan” barakktáborok ilyen célra való felhasználását javasolja Pozsony vármegye alispánja),¹⁰⁴ – először Győr vármegye javasolta a belügyminiszternek 1921. november 21-én. *„...A társadalomra nézve veszélyes elemek internálásának meg van a lehetősége [egy a világháború idején született rendelet alapján] - szöveg a győri felirat - és mi a kőborcigányt a legveszedelmesebb elemnek tartjuk, a munkát nem ismeri, dologtalanságával rossz példát mutat a kommunista tanoktól megmetyélezett falusi szegény néposztálynak.”* Győr vármegye támogatás végett megküldte felterjesztését a többi törvényhatóságnak. De Komárom és Vas azon melegeiben elvetette ezt a javaslatot, míg Zala vármegye differenciált: eszerint csak a kőborcigányok internáltassanak, míg a társadalomra kevésbé veszélyes és káros magatartást tanúsító cigányok lakóhelyükön rendőri felügyelet alatt tartassanak. Heves, Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok sem zárkózott fel Győr vármegyéhez, még ha egyéb részletekben volt is egyetértés.

Veszprém vármegye felterjesztésében 1934-ben újabb felirat sürgette Keresztes Fischer belügyminisztert a kérdés megoldására, mert mint írták *„...ezeknek a hordáknak az országon keresztül-kasul vándorlása nemcsak kulturális szempontból nem engedhető meg, hanem közbiztonság és közegészségügy tekintetében is nagy veszélyt rejt magában.”*

1936-ban Fejér megye ún. „Cigánykódex” összeállítását javasolta, amely az eddig elszórtan megjelent jogszabályokat összegyűjthetné és ezzel a közigazgatási hatóságok működését megkönnyíthetné, és hatékonyabbá tehetné.¹⁰⁵ Fentebb idéztük Vassányi István ezzel kapcsolatos elképzeléseit. (A kódex ötletét valószínűleg Alfred Dillmannak a bajor Belügyminisztérium megbízásából készült „A cigányveszedelemmel kapcsolatos eljárásról” szóló hatályos jogszabálygyűjteménye adhatta, amely 1816-tól 1913-ig gyűjtötte egybe a cigányokra vonatkozó német törvényeket és rendeleteket.) 1938-ra azután Magyarországon megszületett az a 66.0451938. B.M. sz. belügyi rendelet, amely szerint minden cigányt gyanús egyéenként kell kezelni.¹⁰⁶ A törvényhatóságok cigánykérdésben tett, kényszerítő jellegű adminisztratív javaslatainak köre is lezárult 1938. szeptember 13-án, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyének a kormányzathoz szóló felterjesztésével.¹⁰⁷ A kérdés sürgős rendezésének a megyei Közigazgatási Bizottság által elfogadott indoklása Endre László a Magyar Közigazgatás hasábjain 1934-ben megjelent cikkének szinte szó szerinti átvétele, a cigányok számára létesítendő állami koncentrációs táborok szükségességéről.

A gödöllői főszolgabíró időközben nagy lépéseket tett a vármegye alispáni széke felé. Endre László 1937-es, a Fajvédő Szocialista Pártban vitt politikai szerepét – ahol képviselőjelöltként indult – sem az akkori főispán, Preszly Elemér, sem helyettese Erdélyi Lőránt nem voltak hajlandók tolerálni. Még ebben az évben, a Szálasi Ferencsel megkötött „életszövetség” után, Endrével megalapították a Magyar Nemzeti Szocialista Pártot. Amikor Endre úgy dönt, hogy indul az 1938-as helyhatósági választásokon, a megyei közgyűlésen az első fordulóban a szavazatok 48,4%-át, a második fordulóban 65,4%-át megszerezve főlényes győzelmet aratott a kormányhoz közelállóknak tartott gróf Szapáry

Lajossal (24,6%), szemben (aki már az első fordulóban megbukott) és Horváth János váci főszolgabíróval szemben (34,6%).

Endre alispáni rendelete és cigányrazziái

Az alispán, mint a vármegye első választott tisztségviselője, a vármegyei közigazgatás vezetője és a vármegyei tisztségviselői kar főnöke volt. Végrehajtotta a törvényhatósági bizottság és a közgyűlés határozatait, s intézkedett minden olyan ügyben, amely nem volt egyéb szerv hatáskörébe utalva. Átvette és végrehajtotta a kormányrendeleteket, aláírta a törvényhatóság nevében kiállított okmányokat. Ő képviselte a vármegyét elsősorban a kormányzat és miniszteriális apparátus, valamint más országos vagy helyi hatáskörű, közigazgatási, társadalmi gazdasági szervezetekkel szemben, rendelkezett a vármegye tisztségviselőivel és a kezelőszeméllyel.¹⁰⁸

Az 1938. szeptemberi javaslat után Pest Vármegye Közigazgatási Bizottsága fél év múltán egy újabb javaslatot terjeszt fel Keresztes-Fischer belügyminiszterhez, amely a kőborcigányt „vadnak és bűnözőnek” deklarálja, aki „idegen a néptől, idegen a tisztességes muzsikáló és letelepedett cigányfajtától” – s a cigánykérdés országos rendezését sürgeti a miniszternél.¹⁰⁹ Endre továbbra is foglalkozik a kérdéssel. Nemcsak javaslatokat, de határozott intézkedéseket is tesz. Az új alispán 1939-ben, a cigánykérdést kézbe véve, az éves cigányrazziák számát saját hatáskörében megduplázza, s ezzel rákényszeríti a társ megyéket is az ahhoz való igazodásra.

Az 1939. április 22-én kiadott alispáni körrendelet utasítja a járási főszolgabírákat: *„...Valamennyi járás főszolgabírájának. Utalással hivatali elődömnök 47.051/1928, számú körrendeletére V.H.L. 1928 évf. 434. old. a kőborcigányok felkutatása és számbavétele céljából tartandó razzia időpontjául a vármegye területén – a m. kir. rendőrség hatásköri területét kivéve – f. évi május hó 8. napjának és f. évi október hó 2. napjának reggeli 6 óráját tűzöm ki. Elhatározásomról a szomszédos vármegyék alispánjait, mint II. fokú rendőrhatalóságokat, a magyar királyi rendőrség budapesti és vidéki főkapitányságát, valamint a budapesti és pécsi magyar királyi csendőrkörületi parancsnokságokat egyidejűleg értesítem. Felhívom a járási főszolgabírákat, hogy a magyar királyi csendőr szárnyparancsnokságukkal lépjenek érintkezésbe és velük karöltve az általános razziát egész járásuk területén pontosan foganatosítsák. A járásuk területén talált kőborcigányok számát a nem és kor, továbbá a kocsik és lovak számának feltüntetésével jelentsek be, és ezzel együtt a cigányügyre vonatkozó esetleges javaslataikat is tegyék meg. Megjegyzem, hogy Nógrád vármegye alispánja az általános razziát f. évi május hó 20-ra tűzte ki. [Aláírás:] Alispán helyett: Dr. Blaskovich s.k. vm. főjegyző.”¹¹⁰*

Dr. Blaskovich Lajos, vármegyei főjegyző, Endre László vármegyei házi, közvetlen munkatársa nevét nem csak az alispán helyett kiadmányozott a cigányok „megrendszabályozását” szolgáló rendeleteken, intézkedéseken fogjuk még vizsgálni. A Vármegyei házán Endre László alispánsága alatt kezdett működésbe 1942-ben Bosnyák Zoltán is, aki itt kezdte szerkeszteni szélsőséges, antiszemita szellemű röpiratait. Bosnyák Endre László pártfogoltja marad a német megszállást követően, vele, de Vassányival és Blaskovich-csal is még találkozni fogunk Endre közvetlen munkatársaiként a zsidóügyeket és deportálásokat intéző 1944. Belügyminisztériumi osztályon.¹¹¹

Endre baráti köre meghatározó szerepet játszott az antiszemita és nyilas mozgalmakban. Bosnyák Zoltánnal az ún. „Kártékony Rovarok Ellen küzdő (vagy irtó) Egyesületben”

ismerkedett meg a harmincas évek elején, ugyanitt találkozott Levatic Lászlóval is. Ez a baráti kör egyre erősebb nyomást fejtett ki a magyar belpolitikára. Méhely Lajos volt a fajbiológiai és antiszemita nézetek „tudományos” propagátora, Bosnyák Zoltán a zsidókérdés történeti és külföldi szakirodalmát gyűjtötte össze és a statisztikus Kovács Alajos és a közgazdász, országgyűlési képviselő Matolcsy Mátyás statisztikai és a közgazdasági adatait használta fel antiszemita értekezéseiben. Levatic Lászlónak, a Kártékony Rovarok stb.- kör vezetőjének jó kapcsolatai voltak a németekkel, az 1939-es választások után a baráti körből Endre legjobb barátja, gróf Serényi Miklós, Pest Vármegye törvényhatósági bizottságának tagja, a nyilaskeresztes párt képviselőjeként bekerült az Országgyűlésbe. Serényi, aki pártjában a zsidóügyekkel foglalkozó osztály vezetője volt és még a nyilasok között is szélsőségesnek számított.¹¹²

Endre hivatalba-lépése kezdetén, 1938. novemberében – egy 1935-ös belügyminiszteri rendelet alapján – utasította a főszolgabírákat, hogy évente legalább kétszer (januárban és július hó 15-én) tartsanak razziát az ország területére beszivárgott „külföldiek” – vagyis a menekült zsidók – felkutatása céljából. A főként lengyel állampolgárságú zsidókat a BM és a KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Országos Hatóság) elvárásai alapján kiutasították az országból, bár az eljárás több évet vett igénybe, s addig a menekültek viszonylagos biztonságban élhettek a megye területén. 1941-ben azonban ezeknek az intézkedéseknek az eredményeként, Kamenyec Podolszkij környékén a Magyarországról kiutasított 17-18 ezer nem magyar állampolgárságú, „hontalanná” nyilvánított zsidót a megszálló német rendőri egységek lemészárolták.¹¹³

Endre 1939. április 24-én kiadott körrendeletében „hivatali elődjének”, az előző alispánnak egy több mint tízéves utasítására hivatkozva – amely az 1928-as B.M. „razziarendelet” bevezetésekor született – a következőket írja: *... Közbiztonsági, közegészségügyi, közerkölcsi szempontból rendkívül aggályosak a vármegye közönségére – különösen a vándorcigányok [...]. Ezzel a súlyos körülménnyel foglalkozott Törvényhatóságom Közigazgatási Bizottsága is és felirattal fordult a Kormányhoz, azzal a kérelemmel, hogy a cigánykérdést országosan rendezze. Addig is, míg ez a kormányintézkedés megtörténik, saját hatáskörömben óhajtom ezt rendezni, ezért a következőket rendelem el.*

I. Írják össze hatóságuk területén letelepedett oláh (vándor) cigányokat és olyan zenész cigányokat, akik a cigány részen laknak, és akik zenével magukat fenntartani nem tudják. A továbbiakban ezt az összeírást helyesbítsék úgy, hogy az elhalálózást, az elvándorlást töröljék, a születéseket pedig jegyezzék be.

II. Az előbbi összeírásból állapítsák meg, hogy hány mindkét nembeli 14 éven felüli vándorcigány van, és ezt hozzám jelentsék.

III. Jelentsék azt is – helyben – egy arcképes igazolványba való fényképnek mi a legalacsonyabb ára? Jelentését 14 nap alatt tegye meg.”¹¹⁴

Vándorcigányok e rendelet szerint a letelepedett vagy azok a muzsikus cigányok is, akik zenével magukat fenntartani nem tudják. Az egész koncepciót, az újszülöttekre is kötelező összeírástól az arcképes igazolványig, szerzőjük többször is megfogalmazta már a Magyar Közigazgatás hasábjain s a megyei Közigazgatási Bizottság által elfogadott határozatban is. Endre kiterjesztő „fogása” az, hogy a meglévő rendeletek alapján, de meglehetősen tágan határozza meg a „vándorcigányok” fogalmát s belefoglalja a letelepedett oláh (vándor)(?) cigányokat, s azokat a zenészeket is, akik állandó munkájuk nem lévén, magukat eltartani

nem tudják. A megyei közigazgatás az alispán utasításának végrehajtását megkezdi. Pest vármegye központi járásának főszolgabírája május 5-én érintkezésbe lépett az illetékes csendőr őrsparancsnoksággal.

*...A magyar királyi Csendőr őrsparancsnokságnak.
Soroksár, Dunaharaszti, Pestszentimre, Rákoskeresztúr*

*A szárnyparancsnoksággal történt megbeszélés alapján értesítem, hogy Dunaharaszti és Soroksár községek részére Soroksár községben, míg Rákoshegy és Cinkota községekben Cinkota község területére állapítom meg az esetleg előállítandó kőborcigányok gyülekezőhelyét. Tekintve, hogy minden község központi kapcsolású távbeszélő vonallal van felszerelve, az esetleges előállítások előtt az őrsparancsnok hatósággal lépjen érintkezésbe, hogy a szükséges eltoloncoláshoz fogalmazási tisztviselő kiküldése iránt intézkedhessek. Egyidejűleg felhívom, hogy a cigányügyre vonatkozó esetleges javaslatait az ellenőrzés megejtése után, hatósággal javaslat formájában terjessze be.*¹¹⁵

Május 8-án a csendőrőrsök megtartották a razziaikat. A pestszentimrei őrs jelentette a főszolgabírónak, hogy *... 1939. május 8-án az őrs által, az őrskörletben megtartott cigány razzia alkalmával, kőborcigányok nem találtak.*¹¹⁶

A dunaharaszti őrs jelentésében azt olvashatjuk, hogy: *... a razzia alkalmával 6 felnőtt és 2 gyermektől állott (!) cigány találtak. A cigányok Soroksár községben kijelölt gyűjtőhelyre lettek kísérve és ott átadattak. Aznap éjjel a cigányokat a soroksári őrs járőre ide visszakísérte azzal, hogy a tekintetes Címnek folyó hó 8-án kelt 8.291/1939. kig. számú felhívása értelmében a kiskunlacházi őrsparancsnokságnak adandók át. Így a járőr a cigányokat az említett őrsparancsnokságnak átadta. A cigányügyre vonatkozólag az őrsnek semmilyen javaslata nincs.*¹¹⁷ A rákoskeresztúri csendőrőrs azt jelentette, hogy a 8-án megtartott razzia alkalmával három felnőttet és a velük lévő Szelenc, Ilona és Piroska nevű gyermekeiket Rákoshegy község déli részén a járőr elfogta és *... f. hó 8-án dr. Hazay Főszolgabíró úr által távbeszélőn adott felhívása alapján, a mai napon [9-én] a kispesti rendőrkapitányságnak átadta. Több kőborcigány az őrskörletben nem volt található. A cigányügyre javaslatom nincs.*¹¹⁸ A soroksári őrs jelentésében némi türelmetlenség érezhető az elrendelt végzatúráért.

*... Hivatkozott számú felhívás alapján a fenti őrskörletben folyó hó 8-án 6 órától 18 óráig, a kőborcigányok ellenőrzése és számba vétele céljából 3 rendes, 2-2 főből és 1 ellenőrző 1 főből, összesen 7 főből álló csendőr, razziaát tartott eredménytelenül. A fentírt razzia alkalmával Soroksár község, egyben, mint gyűjtő állomás lett kijelölve, s így a dunaharaszti őrs járőre által az ottani őrskörletben talált 3 felnőtt cigányt 5 gyermekkel előállította a soroksári községhez. Mely előállításról a tek. Címhez hason szám alatt távbeszélőn jelentést tettem és ugyancsak távbeszélőn dr. Hazay tb. főszolgabíró úrtól azt a felhívást kaptam, hogy a cigányokat kísértessem a dunaharaszti őrsparancsnoksághoz azzal, hogy a cigányok illetékes helyekre való kísérését fogatosítsa és a lakhelyük szerint illetékes főszolgabírói hivatalhoz, a feljelentést ellenük, tegye meg. Mivel a fenti őrskörletben kőborcigány nem volt található, ennél fogva azokra vonatkozólag javaslatot sem tudok tenni.*¹¹⁹

A központi járás főszolgabírája május 16-án kiadott körlevelében felszólította a községi elöljáróságokat, hogy az alispánnak a vármegye Hivatalos Lapjában megjelent rendeletében

foglaltaknak határidőn belül, sürgetés bevárása nélkül tegyenek eleget.¹²⁰

Még aznap megküldte jelentését az alispánnak is: *„... Méltóságos Alispán Úr! Tisztelettel jelentem, hogy f. hó 8-iki cigányrazzia alkalmával Rákoshegyén és Dunaharasztiin volt előállítás. Javaslataim Méltóságod 22.659/1939. kig. számú rendeletével tárgyalanná váltak.”*¹²¹

Endre László május 17-én körlevélben közölte valamennyi járás főszolgabírájával, hogy: *„... Utalással a f. évi április hó 24-én kelt ad I. 14.059/1939. kig. számú rendeletemre, értesítem, hogy Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánja a 257.000/1938. B.M. számú rendelet alapján foganatosítandó razziát f. évi május hó 22. napjára; Bács-Bodrog vármegye alispánja pedig f. évi június hó 5. napjára tűzte ki.”*¹²² Május 27-én pedig Csongrád vármegye döntéséről értesíti a főszolgabírákat, mely szerint ott, május 22-éről 26-ára halasztották a cigányrazziát.¹²³ Ezek az értesítések jól illusztrálják a „dominó-elven” működő rendszert, amelyet az 1928-as razziarendelet tett lehetővé. Évenként több törvényhatóság területén is foganatosíthatók egyeztetett razziák „szükség szerint”, ezek számát a rendelet nem korlátozza.

A központi járás főszolgabírája május 16-i utasítására beérkeztek a községi előjáróságok jelentései is. Rákoshegy község főjegyzője jelentette, hogy a községben vándorcigány nincs.¹²⁴ Pestújhely főjegyzője szerint: *„...községemben olyan oláh vándor cigányok, akik folytonosan községről községre vándorolnak, és állandólakhellyel nem bírnak - nincsenek. Hasonlóképpen nincsen olyan cigányrész sem községemben, ahol olyan zenész cigányok laknak, akik magukat zenével fenntartani nem tudják. Községemben állandó lakóhellyel bíró cigányok vannak, akik itt állandóan letelepedve ingatlannal is bírnak, nagyobb része azonban szabályellenesen felépített vískóban lakik, s így ellenük csak építésrendőri úton lehet eljárni.”*¹²⁵

Pestszentimre és Csepel ugyancsak közölte, hogy a községben vándorcigányok „egyéltalán nincsenek”, amelyhez a csepeli jegyző hozzáfűzi még, hogy egy-egy fényképnek az ára Csepelen a fényképezésneknl 1,50 pengőbe kerül.¹²⁶ Soroksár főjegyzője is azt jelentette a főszolgabírónak, hogy a községben *„...vándor oláh cigány egyáltalán nincsen. A községben van ugyan egy pár cigány család, ezek azonban állandóan a községben laknak, egyik részük gyári munkás, legtöbbször alkalmi munkából, szegkovácslásból, edény- és üstfoltozásból tartja fenn magát. Egy arcképes igazolványba való fénykép legalacsonyabb ára helyben 50 fillér.”*¹²⁷ Sashalom és Rákosszentmihály válasza lakonikusan „nemleges” volt.¹²⁸

Az alispánnak júniusban elfogyott a türelme. A szolgabírák és csendőrség jelentései nem igazolták a „közbiztonsági, közegészségügyi, közkerkolcsi szempontok” alapján kivetített aggodalmait. Június 9-én sürgetést ad ki a központi járás főszolgabírájának. *„... Felhívom, hogy a folyó évi április hó 22-én ad I. 14.059/1939. szám alatt kiadott rendeletemben foglaltaknak haladéktalanul tegyen eleget.”* A „központi járás főszolgabíráját” piros írónnal húzza alá, nem túl udvarias gesztussal a „haladéktalanul” felszólítást duplán kiemelve. Dr. Hazay főszolgabírónak július 5-én újabb sürgetést küld - még erélyesebb formában - aki hiába jelenti, hogy május 13-án az alispáni rendeletre jelentését már megtette. *„Felhívom hogy [...] a vármegye hivatalos lapjának 17-ik számában megjelent rendeletemnek haladéktalanul feleljen meg, vagy a fennforgó akadályról tegyen jelentést.”*¹²⁹

A központi járás főszolgabírájának be kellett látnia, hogy itt másként fognak menni a dolgok, mint a korábbi évi rendes cigányrazziák megtartásakor. Július 15-én haladékat kért *„...Méltóságos alispán úr! Tisztelettel kérek 30 napi haladékat jelentésem megtételére.”* Ezután már ő is sürgetéseket küldött ki a községi jegyzőknek. Augusztusra csak Cinkota

és Dunaharaszti jelentett 16 cigány férfit és 28 nőt, illetőleg 4 férfit és 4 nőt, ezen kívül a fényképek árát közölte még: Cinkota, Csepel, Dunaharaszti, Mátyásföld és Soroksár. 68 Figyelemre méltó, hogy a jegyzők egyetlenegy „vándor oláh cigányt” vagy olyan „zenész cigányt, aki a zenéből megélni nem tud” nem jelentettek, Cinkota kivételével. A cinkotai főjegyző viszont arról számolt be, hogy: *„... Összeírtattam, és nyilvántartást fektettem fel a községemben lévő olyan zenész cigányokról, akik a cigány részen laknak s magukat zenével fenntartani képtelenek. Ezek jelenlegi létszáma 84 fő.”*¹³¹ A főszolgabíró pontot téve erre az egész ügyre – mellőzve a cinkotai jegyző jelentését – szeptember 29-én elküldte végleges beszámolóját: *„... Méltóságos Alispán Úr! Tisztelettel jelentem, hogy járásom területén csupán zenész cigányok vannak, és pedig 14 éven felül, Cinkotán 16 férfi, 28 nő. – Dunaharasztiin 4 férfi és 4 nő, ezen községekben a fényképek ára 80 fillér.”*¹³²

A razziák eredménye – ahhoz a „kóborcigány veszélyhez” képest, ami az alispáni rendeletben megjelenik – meglehetősen halovány képet mutatott. Azonban hátra volt még az októberi razzia. 1939. október 2-án a csendőrörsök megtartották az áprilisban elrendelt második razziát is. A dunaharaszti, a soroksári, a pestszentimrei és a rákoskeresztúri őr parancsnokai egyöntetűen jelentették, hogy az őrskörletükben kóborcigány nem találtatott. Cigányügyben javaslataik sincsenek.¹³³ A soroksári csendőr szakasziparancsnok azonban jelentéséhez javaslatot is mellékel a főszolgabírónak, amelyben kifejtette, hogy semmiképpen sem hatékony az az eljárás (a vonatkozó rendeletek szerint), hogy a „kóborcigányt” a csendőrfőőrök a közigazgatási hatóságokhoz kísérik, s azok legtöbb esetben, büntetés kiszabása nélkül, illetőségi helyükre való kísértetésüket rendelik el. Véleménye szerint az őrsök járőreit fel kéne hatalmazni arra, hogy „a cigányt” hatósági orvossal megvizsgáltassák, s amelyik fertőző betegségben szenved, a helyhatóság által kórházba szállítatnék. Az olyan cigány pedig, „amelyik tetves, a községi előjáróság rendeletére megnyíratnék.” [Ez az eljárás is rendeletileg biztosított, de gondoljunk csak bele ennek a csendőrség által végrehajtott gyakorlatába. A „minél gyakoribb” haj- és szakállnyírás, mint emlékezhetünk rá, az alispánnak is kedvelt vesszőparipája.]

„... A cigány – írja Magossányi csendőr szakasziparancsnok – ugyanis hajzatára nézve érzékeny, így ha egy cigány 2-3 esetben megnyíratnék, köztisztasági szempontból kényszerítve lenne a tisztaságra, másrészt ez a jogszerű eljárási mód a kóborcigányok között köztudomásossá válnék, s így a kóborlást nem mernék folytatni [...] Véleményem szerint ez az eljárás emberi szempontból bár sértő cselekmény ugyan, de nemzeti egészségi és tisztasági szempontból a közérdeknek előnyére válna, mert a cigány vándorlásai kapcsán sok helyen megfordul és tetvével a betegség minden fajtáját terjeszti.

[...] A cigány így kényszerülve lenne állandó helyben lakáshoz és a henyé életmód megszüntetésével rendes munkát kellene folytasson, hogy a megélhetését biztosítsa. Ugyanis az a cigány, aki helyben lakó, annak életviszonyát a lakosság jól ismeri [...] A cigány több nevet használ, de a letelepült cigányt a lakosság a megkülönböztető nevről is ismeri, ellenben a kóborcigány ál-, gúny-, és megkülönböztető cigánynevét a lakosság nem ismerheti...”

A „benti eljárás” – mármint a lekopaszítás – olyan univerzális eszközt adna a „hatósági közegek” kezébe, *„... amellyel a kóborcigányokat hathatósan kézben tarthatnák, mert a cigány habár kevés jogtudással is bír, azzal mégis tisztában van, hogy a csendőr (hatósági közegek) a szolgálati jogukon kívül, vele szemben más rendszabályt nem alkalmazhatnak.”*¹³⁴

A soroksári „cső.” [korabeli rövidítés] őrsparancsnoknak megvolt a maga képe „a cigányról”, nem kellett róla gondolkodnia. A csendőrség állományát túlnyomórészt abból a földműves

rétegből verbuválták, amelynek általában a legtöbb konfliktusa akadt a cigányokkal, s akiknek tradicionális életmódja, a magántulajdonhoz való viszonya, a honvédségnél kiküzdött altiszti előmenetele, s a csendőrség szolgálati drillje a legélesebben állt szemben a „kőborcigányok” ugyancsak hagyományos, ám merőben különböző életmódjával. A csendőrség vezetői a próbacsendőrök kiválasztásakor – politikai szempontok alapján – úgy gondolták, hogy a falusi földművesek kevésbé fertőzöttek a destruktív eszméktől. Minden jelentkező felvételének ügyében – ami a jelöltek számára a társadalmi ranglétrán nem kis előrelépést jelentett – az erre külön rendszeresített csendőrtiszti bizottság döntött, s az előírt környezettanulmány elvégzése és a politikai alkalmasság megállapítása után kerülhetett csak sor az ideiglenes állományba való felvételre. Csak azok lehettek próbacsendőrök, akik a hadseregben már altiszti rendfokozatot értek el. Véglegesítéskor így minden csendőr „szakaszvezetői” rendfokozatot kapott.¹³⁵

Az 1939-es cigányrazziák során, a központi járás főszolgabírája a második razzia alkalmával sem úszta meg a sürgetést. Október 23-i kelettel az alispán felhívja, hogy: *„... a fenti tárgyban f. évi április hó 22-én, ad I.14.059/1939. kig. szám alatt kiadott rendeletben foglaltaknak haladéktalanul tegyen eleget.”*¹³⁶ A főszolgabíró november 20-án kénytelen elküldeni összesített jelentését és javaslatát, amely eredményeit tekintve még az előzőnél is silányabb képet mutat. Javaslatában is csupán az alispáni rendelet megismétlésére szorítkozik. *„... Tisztelettel jelentem, hogy a megtartott ellenőrzés alkalmával előállítás nem történt. Javaslatom az alábbiakban teszem meg. A cigánykérdés közbiztonsági és közegészségügyi tekintetben oldandó meg. [Itt a főszolgabíró elhagyja az alispán „közerkölcsi” aggályait.] Méltóságod elgondolása szerint is fényképes személyazonossági igazolvánnyal ellátásuk (sic!). Ezt a csendőrhatalóság állítaná ki. A letelepedési község előljárósága által havonta láttamozandó az igazolvány. Ennek keretében tartozna a havi orvosi vizsgálat. A községből eltávozást előzőleg történt bejelentés alapján, a község előljárósága engedélyezi. A fényképes igazolvány több lapot tartalmaz feljegyzések számára és kétvétenként cserélendő. Ebbe jegyzendő be az orvosi vizsgálat, eltávozás, esetleg szabadságvesztés büntetés. 10 évi helybenlakás és büntetlen előélet esetén a korlátozások megszűnnek, amennyiben ingatlanszerzés által az állandó helybenlakás biztosítva látszik.”*¹³⁷

1940-ből nem maradtak fenn a megyei cigányrazziák iratai, a kunszentmiklósi járás főszolgabírájának nemleges jelentésének kivételével. E jelentés rövid javaslatot is tartalmaz *„... A cigányügyre javaslatom az, hogy a cigányokat internáló táborba kell gyűjteni, ahol önellátásra kell őket bírni, hogy az Államnak költségbe ne kerüljenek, és mégis szem előtt legyenek.”*¹³⁸

Az alispáni utasítás 1941. május 10-én a cigányrazziák időpontját május 19-ére és október 13-ára tűzi ki. A 17 jelentéstétellel kötelezett járásból 13 nemleges válasz fut be. A budakörnyéki járás május 22-én „12 fő lefogott kőborcigányról” számolt be. 1. K. Júlia 37 éves - 2. K. Lina 12 éves - 3. K. József 8 éves - 4. K. Krisztina 7 éves - 5. K. Manci 3 éves - 6. K. Ferenc 9 hónapos - 7. V. Margit 21 éves - 8. V. József 1 éves - 9. V. Hermina 17 éves - 10. K. S. György 21 éves - 11. B. Júlia 22 éves - 12. K. Teréz 19 éves. *„... Nevezettek fertőtlenítés után illetőségi helyükre toloncoltattak”* – tájékoztat a jelentés.¹³⁹

A dunavecsei járás főszolgabírája május 28-án jelenti, hogy: *„... a csendőrség Solt község határában 29 főből álló cigánykaravánt vett őrizetbe és a náluk talált lovakat, minthogy azok tulajdonjoga kétségen kívül megállapítható nem volt, lefoglalta. Az egyik cigány lova takonykórral gyanús volt, azt a magyar királyi állatorvossal megvizsgáltattam, ki is vizsgálati anyagot vett a lótól. A vizsgálat eredménye még nem ismeretes.”* Az alispán sürgetése után a dunavecsei

főszolgabíró ismételten jelent: *„...Méltóságos Alispán úr! Folyó évi július hó 31-én fenti sz. alatt kelt másodszeri sürgetésére immár másodszer jelentem, hogy Méltóságodnak ez év május hó 10-én [...] kelt rendeletének még ez év május hó 28-án, tehát a határidő előtt jóval eleget tettem. Jelenttem, hogy rajtaütésszerű ellenőrzés alkalmával 29 főből álló cigánykaravánt vett a solti csendőrőrs őrizetbe s a náluk talált lovakat, minthogy a tulajdonjog megállapítható nem volt, lefoglalta. A lovakat ezt követőleg elárvereztettem. Dunavecse, 1941. augusztus 8.”*¹⁴⁰ A monori járás főszolgabírája beszámolója is pozitív. *„...A razzia során Üllő községben két férfi, egy kocsival és 4 lóval, Vecsés községben egy férfi és egy nő találtatott, kik ellen az eljárást folyamatba tettem. Jelentem, hogy a monori, a gombi és az alberti csendőrőrs körletében közbejött fontos és sürgős szolgálat miatt, a razzia május 19-én megtartható nem volt. Az alberti őrs pótlólag a razziát május 20-án tartotta meg.”* A ráckevei járás főszolgabírája egy a járás területén idegen 36 éves és egy 16 éves nőt és az előbbivel lévő 5 éves gyermeket említ jelentésében. Ló és kocsi nem volt velük. A többi csendőrőrs jelentése nemleges.¹⁴¹

Az 1941. év őszi jelentései közül egyedül a monori járás főszolgabírája írja: *„...Csak Vecsés községben talált a csendőrség egy 34 éves, egy 25 éves, egy 21 éves és egy 17 éves cigány férfit, s a férfiakon kívül, egy 42 éves és egy 21 éves, valamint 20 éves cigány nőt. [...] Kocsit és lovat nem találtak. A cigányügyre vonatkozólag tisztelettel azt a javaslatot tudom tenni, hogy nevezettek helyhez köttessenek és munkára szoríttassanak.”*¹⁴²

Endre 1942 februárjában küldi meg az 1941. évi razziákról szóló összefoglaló jelentését a belügyminiszternek. *„...Nagyméltóságú magyar királyi Belügyminiszter Úr! Hivatkozással Nagyméltóságodnak fenti tárgyban kiadott 257.000/1928. számú rendeletére, tisztelettel jelentem, hogy a kőborcigányok felkutatása és megrendszabályozása céljából 1941. évi május 19-re és október 13-ra hatóságom területén razzia tartását rendeltem el. A razzia során 59 férfit, 18 nőt, 6 lovat és 2 kocsit találtak. A járási főszolgabírák a razzia eredménye alapján a szükséges intézkedéseket megtették. Bp.1942. febr. 3-án.”*¹⁴³ A felterjesztett statisztika csak „férfiakat, nőket”, (ezekbe benne foglaltatott a gyermekek és csecsemők száma is), valamint a lovak és kocsik számát említi meg.

Újabb fejleményként 1942-ben Pest-vármegye Közigazgatási Bizottsága ismét javaslatot tesz a belügyminiszternek a cigánykérdés sürgős megoldására. *„...Mivel a cigánykérdés minden eddigi megoldási kísérlete csak a baj tüneti kezelésének bizonyult, tisztelettel kérjük Nmszgodat, hogy a kőborcigányoknak koncentrációs ill. munkatáborba való helyezését minél hamarabb lehetővé tenni méltóztassék.”*¹⁴⁴

A cigányrazziákról szóló utasítást az alispán 1942-ben április 1-jei kelettel adja ki a járásoknak: a razziákat május 19-ére és október 13-án kell végrehajtani. A gödöllői főszolgabíró jelentésében 9 cigány férfit és nőt említ meg, s javasolja: *„...A cigánykérdés rendezésére legmegfelelőbbnek tartanám a cigányoknak munkatáborokba való internálását.”*¹⁴⁵

A monori főszolgabíró szerint *„...A... razzia alkalmával csak egy kőborcigányt talált a csendőrőrs, akít a kihágási eljárás lefolytatása és büntetésének kiállása után illetőségi helyére juttatta.”*¹⁴⁶

A nagykátai járás főszolgabírája beszámol, hogy kőborcigányokat csak Nagykáta községben találtak, akik ellen a kihágási eljárást lefolytatták, számukról nem tudósít, de megjegyzi, hogy: *„...Szükségesnek tartanám, hogy legalább a vármegye területén szabályrendelettel felfüggesztetnék a cigányok szabad köztözködési joga, és rendezést nyerne az egész cigányügy. De kívánatosnak tartanám, egy külön cigány munkatábor felállítását, ahová a dologtalan és biztos megélhetéssel nem rendelkező cigányok lennének elhelyezve.”*¹⁴⁷ A központi járás főszolgabírája

mellékeli a rákoskeresztúri csendőrös jelentését, az őr a május 19-én megtartott razzia során elfogta K. Jolánt, akit – egy rákoshegyi lakos sérelmére elkövetett család bűntette miatt – a Pestvidéki Kir. Ügyészségnek átadott, K. Istvánt, (emennek élettársát) és leányát K. Erzsébetet, „mivel Rákoskeresztúr községben bejelentés és engedély nélkül L. János cigány lakásán tartózkodtak”, s akiket a gödöllői járás főszolgabírájának ugyancsak átadtak.¹⁴⁸ Endre és a Vármegyei Közigazgatási Bizottság a cigány munkatáborokra vonatkozó javaslata mellé egyelőre csak Gödöllő és Nagykáta zárkózik fel.

Az 1942. évi őszi cigányrazziákat október 13-án bonyolítják le. Esztergom polgármesterének október 31-iki átírata arra kéri a Pest-megyei alispánt, hogyha hatósága területén általános razzia tartatnék, őt is szíveskedjék értesíteni, „... mert sajnálatosan észlelt körülmény mindenütt az, hogy az ország területén kóborló s a közrendet és erkölcsöt veszélyeztető cigányok azon esetben, ha valamelyik törvényhatóság területén szigorúbb ellenőrzés alá vonják őket, a szomszédos törvényhatóságok és városok területére tódulnak át.”¹⁴⁹

A jelentések szerint a központi járásban, Rákoskeresztúr községben egy vépi születésű hajadont fogtak el, „aki bejelentés nélkül tartózkodott rákoskeresztúri cigány rokonánál”. A központi járás egyedül ezt a személyt jelenti, akit a gödöllői járásnak átadott, ugyanakkor a Soroksáron lefogott ugyancsak egy fő cigányt, (akit a csendőrök személyesen a főszolgabíróhoz vittek be), meg sem említi az alispánnak.¹⁵⁰

Kiskörös községben a csendőrök 9, magukat igazolni nem tudó cigányt találtak, „... ez azonban annak tudható be, hogy a kérdéses napon vásár volt a községben, egyébként a járás területén, de Kisköröson se szoktak kóborcigányok megfordulni [...] Az elfogott cigányok birtokában kocsik vagy ló nem volt” – jelenti a járási főszolgabíró. Intézkedést a kiskörösi jelentés nem említi, a főszolgabíró valószínűleg nem is tesz.¹⁵¹ A dunavecsei járás jelentésében 6 férfi (18 és 50 év közötti életkorral), egy asszony, (31 éves) s 3 leány, (14 és 31 év közötti életkorral) szerepel. „... Az őrizetbe vett 6 kóborcigány férfi ellen – írja a főszolgabíró – büntetésük letöltése utánra internálásukat, illetve munkatáborba való munkára szorításukat el fogom rendelni.”¹⁵²

A hivatali ügybuzgalmat és szigort tekintve vezető helyen áll Esztergom polgármestere, s Dunavecse főszolgabírája. Az 1942. évi cigányrazziákról 1943. január 22-én Endre megírja összesítő jelentését a belügyminiszternek:

„... Nagyméltóságú Magyar királyi Belügyminiszter Úr! Hivatkozással Nagyméltóságod 257.000/1928. számú rendeletére, tisztelettel jelentem, hogy a kóborcigányok megrendszabályozása céljából 1942. évi május 19-re és október 13-ra hatóságom területén razzia tartását rendeltem el. A razzia során 21 férfit, 18 nőt találtak. A járási főszolgabírák a razzia eredménye alapján a szükséges intézkedéseket megtették.”¹⁵³ További részletekbe vagy javaslatokba az alispáni jelentés nem bocsátkozik.

Endre László 1943-ban a március 31-i kelettel f. év május 17-ére, valamint október 13-ára rendeli el a cigányrazziák megtartását. A rendelet itt új elemmel egészül ki, amelyet az alispán saját kezűleg vezet rá a fogalmazványra:

„... A razziánál különösen kísérjék figyelemmel a lőtartási engedélyeket és azokat lebetőleg minden esetben hatálytalanítsák.”¹⁵⁴

A központi járás – a gödöllői csendőr szárnyparancsnokságnak és Soroksár, Dunaharaszti, Pestszentimre, s Rákoshegy községi előljáróságainak kiadott utasításában – ezt a felszólítást elhagyja.¹⁵⁵ A szomszédos vármegyék közül pedig csak Esztergomban találjuk meg a lőtartási engedélyek megvonására szóló felszólítást, Tolna, Fejér, Heves, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok és Csanád-Arad-Torontál megyék átírataiban ez az utasítás nem szerepel.¹⁵⁶

Az egész 1943. évi tavaszi razzia eredménye, a Kiskörösön előállított két fő „kóborcigány”, két kamaszkorú fiú. A kiskörösi járás főszolgabírája szerint: „... a kiskörösi járás területén lévő csendőrörsök 59 egyént igazoltattak, akik közül csak kettő volt kóborcigány, mindketten férfiak, 16 és 17 évvel voltak. Kocsit és lovakat a cigányokkal nem találtak. A legtöbb igazoltatott egyén nem volt cigány.”¹⁵⁷ Az abonyi főszolgabíró jelenti még, hogy „... a cigányok járásom egész területén lovat nem tartanak.”¹⁵⁸

Az őszi razziákról november 22-én Gödöllő jelenti, hogy az ott előállított két fő sem volt kóborcigány. „... Mindössze a gödöllői csendőrörs fogott el két egyént (üstfoltozó cigányt), akik ellen iparügyi kihágás miatt az eljárás folyamatba tétetett.”¹⁵⁹ A monori járásban előállított három főről még ennyit sem tudunk meg: „... járásom területén a csendőrörsök [...] mindössze három kóborcigányt találtak, akikkel szemben a szükséges intézkedést megtették. Kocsikkal, lovakkal járó kóborcigányokat nem találtak.”¹⁶⁰ A kiskörösi járásban viszont nagy létszámú csoportot tartóztatnak fel, de ezek sem kóbor-cigányok. „... A kiskörösi lovas őrs ezen a napon 6 férfit, 6 nőt állított elő, akik 15 évnél idősebbek voltak és velük együtt 19 gyermeket, akik 15 éven alul voltak. Nevezetteknek kocsijuk és lovaik nincsenek. A cigányok a bócsai határból a katonai lőtér céljára igénybe vett területről származnak, és a kiskörösi határban vannak egy tanyán letelepedve. Nevezettek nem kóborló, hanem vályogvető cigányok. Jelen adatok alapján az október 13-i kóborcigányok ellenőrzésével kapcsolatban jelentésem nemleges.”¹⁶¹

Endre László 1944. március 3-án, még a Belügyminisztériumba történő áthelyezése előtt kiadja az évi cigányrazziákról szóló utasítását. A razziák időpontjával május hó 3. és október hó 4. napját tűzi ki. Változatlanul meghagyja a lőtartásra vonatkozó engedélyek hatálytalanítására felszólító kiegészítést.¹⁶² A nagykátai jelentés beszámol arról, hogy: „... a kókai csendőrörs körletében 3 csavargó cigány lett elfogva és lett őrizetbe véve, akik ellen az eljárás megindított. Nagykáta, 1944. május 20-án.” A monori főszolgabíró jelenti: „... a vecsési m.kir. csendőrörs jelentése szerint f. év május 3-án Vecsés községben kóborcigányt fogtak el, akit ujjlenyomat alapján leprioráltak, azonban a cigány körözés alatt nem állott... Monor, 1944. június 13.”¹⁶³

Az őszi razziákról már csak töredékes anyag marad fenn. A nagykátai főszolgabíró október 11-én még jelenti, hogy a tápiószelei a tápiógyörgyei, a tápióbicskei, és a kókai csendőrörsök körletében kóborcigányok feltalálhatók nem voltak. Ezzel szemben Nagykátán „... Az őrs hozzám tett jelentése szerint... 6 csavargó cigány fogatott el és vétetett őrizetbe, akik ellen az eljárás megindított.”¹⁶⁴

* * *

Pest-Vármegye alispánja, aki a „kóborcigányok veszélyére” való tekintettel a cigányrazziák számát megduplázza, a cigányok összeírását, személyi azonosítását, nyilvántartását, egy, a Magyar Közigazgatásban megjelent korábbi cikkében pedig koncentrációs táborokba zárásukat és az abban könnyebben végrehajtható sterilizációjukat szorgalmazza - öt éves alispáni működése alatt mindössze két alkalommal tud kimutatni olyan cigány csoportot, amellyel kocsis és ló is volt.

Ha nem az alispáni hivatal összesített adatait, hanem annak részleteit nézzük, minden más esetben kisebb gyalogos csoportokból, (akár magányosan közlekedőkből) álló „kóborcigányokról”, „férfiakról és nőkről” (amelyekbe beszámolták a csecsemőket is), kamaszokról, vándoriparosokról, roknlátogatókról, csavargókról (stb.) készülnek a razziák „kóborcigány-jelentései”.

A szokványos büntetések az elfogott cigányokkal szemben: a megalázó helyszíni kényszerfertőtlenítés, kihágás címén az illetőségi helyre való visszatoloncolás, vagy visszaesők esetében a közigazgatási eljárás ellenük való megindítása, amely kényszerdologházba való utalással is végződhetett. A legsúlyosabb „vétségként” a ló- és járműtartást kezelik, (a rendszeres kóborlást megakadályozandó), ezeket alkalmi árverés keretében értékesítik, anyagilag súlyosan megkárosítva a tulajdonosaikat. A cigányok lefogását és megbüntetését a jelentések részletesebb indoklás nélkül közlik. Olyan a vándorlással összefüggő migrációs területet, útvonalat, lakókocsikat, sátrakat és ideiglenes táborhelyet sehonnan nem tudnak jelenteni a járások, amelyek a cigányok vándorló életmódjára utalának. A csendőrök, jegyzők és főszolgabírák nemleges jelentéseinek száma (1941 és 44 között 125 jelentésből 104 a nemleges és 21 a pozitív) önmagában cáfolja az alispán, egyes szolgabírák (valamint a Vármegyei Közigazgatási Bizottság) „súlyos kóborcigány-aggályait”. Még a pozitív jelentések sem szolgálhatnak használható támaszul a belügyi kormányzatot több alkalommal is sikertelenül sürgető, a cigány koncentrációs táborokra és a kényszersterilizációra vonatkozó, valószínűleg német forrásokból táplálkozó javaslataikhoz.

Endre László alispánként 1944. március 3-án még elrendelte az éves cigányrazziák megtartását, azonban az ügyeket már nem viszi végig. A német megszálláskor a nyilas tábor által gyűlölt Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert és Lajos fivérét, (aki korábban a Kormányzói Katonai Iroda főnöke volt), március 20-án a Gestapo elhurcolta. Az új belügyminiszter Jaross Andor, Endrét 1944. március 27-től a Belügyminisztériumba rendelte. A Minisztertanács március 29-én jóváhagyta államtitkári kinevezését, amelyet a kormányzó április 8-án írt alá. Ebben a beosztásában első hivatali ténykedései között, április 7-én, a minisztériumban tartott értekezleten azt az utasítást adta ki, hogy az izraelitáknak se zsírt, se cukrot ne szolgáltatassanak ki. Mint államtitkárnak, felügyelete alá tartozott a „zsidóügyben” is érintett II. vármegyei és községi osztály, a IV. városi osztály, a XXI. lakásügyi osztály és az ún. Közigazgatási Racionalizálási Bizottság. 1944. május 13-tól a XXI. osztályon belül a menekültügyi alosztály keretében külön szolgálat került felállításra, hogy ott a zsidóság kitelepítésével és táborokba való elhelyezésével felmerülő ügyeknek (amelyek nem tartoztak más osztályok ügykörébe), *„dr. vitéz Endre László államtitkár közvetlen utasítása alapján történő intézése folyjék”*.¹⁶⁵

Ugyanakkor a Belügyminisztérium VII./b (egyesületi) alosztályát, az ún. „zsidóosztályt”, amely a magyarországi Zsidó Tanácsot közvetlenül felügyelte, ebben az időben már az a Blaskovich Lajos irányítja, aki Endre egyik legközvetlenebb munkatársa, Pest vármegye alispáni hivatalának főjegyzője volt a Megyeházán, s - mint láthattuk - nem egyszer kiadmányozta hivatali főnökének a kóbor- (és nem kóbor) cigányok „megrendszabályozására” vonatkozó rendeleteit. Az alosztály titkára pedig - minden valószínűség szerint - az a dr. Vassányi István, aki 1936-ban, mint szolgabíró, a Magyar Közigazgatás lapjain egy már idézett írásműben a cigányok számára munkatábor, botbüntetést, kalodát és sötétzárkát - bőjtrel szigorítva - s a bőrükre írt, kitörölhetetlen bélyeget kívánt bevezettetni. De itt van Bosnyák Zoltán is, aki Endre legfőbb tanácsadója a „zsidókérdésben”, ő lesz az igazgatója a német megszállás után megszülető Zsidókérdést Kutató Magyar Intézetnek. 104 Endre zsidó- (és cigány-) ellenes köre hatalmi pozícióba emelkedett és hozzá láthatott a zsidókérdés „végső megoldásának” előkészítéséhez. Endre, mint államtitkár lehetőséget kapott arra, hogy személyesen vegyen részt a korábban csak elméletileg meghirdetett gettók felállításában, majd Eichmannal közvetlenül együttműködve, a gettókba zárt zsidó-

ság deportálásában. Nem pusztán adminisztratív tevékenységet végzett: országos körút keretében személyesen ellenőrizte és segítette elő a gettók felállítását, az emberek koncentrációját és elszállítását. A népbíróság előtt azt vallotta, hogy a deportálások tényleges céljáról nem tudott. Az előkészítő intézkedésekről Bakó Lászlóval együtt a minisztertanács június 21-i ülésén részletesen beszámolt, s a Népbíróság a per során felmerült bizonyítékok alapján kimondta, hogy felelősség terheli többszázezer ember elpusztításáért.

A Sztójay-kormány bukása után a Lakatos-kormány Endrét eltávolította a Belügy-minisztériumból. Átmenetileg „nyugállományba” vonult, s jelentkezett frontszolgálatra, de néhány hét után Szálasi hatalomra kerülésével az összes hadművelleti terület kormánybiztosává nevezték ki. Hatásköre a hadművelleti területek polgári közigazgatásának vezetésére terjedt ki, ami gyakorlatilag az ország teljes, nyilas uralom alatt lévő részeit jelentette. Mint kormánybiztos önálló intézkedési joggal bírt: a személyi kiürítés alá eső vagyontárgyak biztonságba helyezésében, az egyesületi jog, s a sajtó ellenőrzésében, a rendőrhatalom felügyelet alá helyezés, az internálás elrendelésében, a posta, a távíró és távbeszélő forgalom ellenőrzésében.¹⁶⁷ Márciusi államtitkári kinevezése után a cigányügyre már nem fordíthatott annyi gondot, mint alispánsága idején, ekkor már minden erejével a „zsidókérdés végleges megoldását” igyekezett előmozdítani. Nem sok kétségünk lehet azonban afelől, ha elegendő ideje lett volna az összeomlás előtt, a „cigánykérdés gyökeres és végleges megoldását” is hasonló „energikussággal” veszi kézbe.

Az idézett források is azt mutatják, hogy a megyei tisztviselői karnak a nemzetiszocialista fajelméletől és intézkedésektől befolyásolt részében volt készség a cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldásának” fogadására, többen maguk is javasolták azt. De a cigánykérdés „legradikálisabb és legszigorúbb végmegoldásáról” legfelsőbb szinten Magyarországon csak az 1945. február 20-án, a Kőszegen ülésző nyilas kormány hozott döntést s csak Kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredes a polgári lakosság kiürítéséről szóló rendeletében utasította a közigazgatás vezetőit, hogy a körzetükben „lakó cigányok gyűjtőtáborba szállítandók”.¹⁶⁸

A magyarországi cigányság szerencséjére ezek a lépések elkéstek. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a megszállók, - ahogy azt Franz Novak, a deportálások vasútügyi referense elmondta - 1944.-ben Eichmannal még úgy érkeztek Magyarországra, hogy a zsidók mellett mintegy mellékesen - „amúgy besegítés” módra - a cigányok deportálását is elvégzik egy füst alatt.¹⁶⁹ Amint azt az ausztriai és csehországi cigányokkal is tették.

Novákra hárult az a feladat, hogy a marhavagonokról, mozdonyokról gondoskodják a megszállt országokban, ahol a Birodalmi Biztonsági Főhivatal megszervezte a deportálásokat. Ez a munka Magyarországon is a IV/B/4 Szekcióra és Adolf Eichmannra várt, aki a német szintik és romák s más európai országok cigányainak deportálásában ekkorra már komoly tapasztalatokat szerzett. A Magyarországra a Wehrmachttal együtt bevonuló Einsatzgruppe 500-600 főnyi Gestapo- és SD-tagból állt. A csoport parancsnoka Hans Geschke SS-Standartenführer, helyettese és a budapesti SIPO vezetője Alfred Trenker Obersturmbannführer és kormányfőtanácsos volt. Eichmann kommandójának hivatalos elnevezése Einsatzkommando der Sicherheitspolizei und der SS volt, s a magyarországi Einsatzgruppe alárendeltségébe tartozott. Eichmann munkatársai Hermann Alois Krumei, Otto Hunsche, Dieter Wisliceny, Theodor Dannecker, Franz Novak, Franz Abromeit és Siegfried Seidl többéves gyakorlattal rendelkeztek a „végleges megoldás” megszervezésében és lebonyolításában.¹⁷⁰

A magyarországi cigányok összegyűjtése és koncentrációs táborokba való deportálása a csendőrség segítségével - nem olyan alaposan, mint Ausztriában vagy Csehországban - de megkezdődött. A szállítási nehézségek és a front gyors előrehaladása mellett az „alaposághoz” hiányoztak a megsemmisítéshez szükséges előmunkálatok - a magyar törvényhozás és az egymást követő kormányok a német megszállásig nem hoztak olyan rendelkezéseket, amelyek a cigányok országos nyilvántartását és a cigánytáborok előzetes felállítását a megszállás előtt elrendelték volna. Így nem álltak rendelkezésre azok a névjegyzékek sem, amelyek alapján a német s helyi csatlós rendőri alakulatok a cigányokat a Magyarországgal szomszédos területeken összegyűjtötték. A „cigánykérdés” Endre alispáni hivatali funkciójának megszűnte után is felszínen maradt: a közigazgatás még az őszi razziákat is végrehajtotta. 1944-ben azonban a cigányok sorsában is negatív fordulat állott be: a cigány munkásszázadok felállítása, a kiürítések, a német orientációjú és a nyilas szervek által elrendelt lokális koncentrációk, a deportálások megindulása, az ország hadszínterré válása s a frontok mozgását követő helyi „megtorlások” és tömeggyilkosságok: a „Pharrajimos” vár még a magyar cigányságra.